100 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 100

ЈЕЛИСАВЕТА
КНЕГИЊА ЦРНОГОРСКА

ДРАМА У ПЕТ ДЕЛОВА

НАПИСАО

ЂУРА ЈАКШИЋ

100 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 100

ЈЕЛИСАВЕТА

КНЕГИЊА ЦРНОГОРСКА

ДРАМА У ПЕТ ДЕЛОВА

НАПИСАО
ЂУРА ЈАКШИЋ

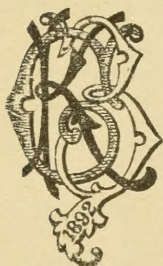

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ — „ДАВИДОВИЋ“
1906.

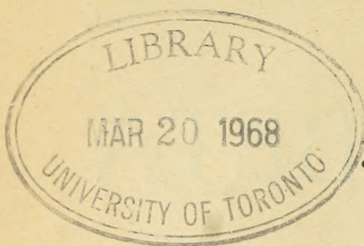

ЛИЦА

Ђурђе Црнојевић, кнез Црне Горе.
Вавила, владика црногорски.
Станиша Црнојевић, брат кнежев.
Радош Орловић, сердар.
Шуловић, сердар.
Мићић, сердар.
Ђурашко, капетан.
Вуксан, капетан.
Бошко Орловић ⎫
Богдан Орловић ⎭ браћа, капетани.
Станојло Шуловић, капетан.
Арслан паша, вођа турске војске.
Арнаут Вешан.

Јелисавета, кнегиња црногорска.
Мара, кћи Радошева, а вереница Станишина.
Милка, њена другарица.
Марта, жена Ђурашкова.
Леонардо, посланик венецијански.
Омер, слуга Арслан-пашин.
Први, други, трећи, четврти и пети Црногорац.
Први, други, трећи, четврти и пети сердар.
Један рањен перјаник.
Турци у табору.
Црногорци на стражи.
Црногорске чете.
Сердари, војводе и капетани.
Иван, синчић Ђурашков.

Збива се у Црној Гори.

ПРВИ ДЕО

ПРВА ПОЈАВА

У кнежевом двору. Јелисавета гледа кроз прозор.

Јелисавета. Не, то није моја Венеција,
Невеста сјајна мора зеленог;
А то што гледим, тамо далеко —
Те горостасне, црне авети —
Што као претећ' небу поносно
По пустој земљи сенке пружају:
То нису они чили валови,
Што их је моја младост гледала
Са прозорија хладног граната
Величанствених оних палача,
Одакле мора власници седи
Свемоћни своје вољу челичну
Јављаху земљам' и владарима....
Не превaристе ме, не, знам вас ја!
А и да не знам — би л' прикрит' могли
Суморно чело моје судбине,
Врхова својих чемер камени,
Угасит' гранит тврдих граница
Државе бедне зета дуждевог?...
Али зар не знах?
Ил' дужде није знао млетачки
Суђење горко — Зету зетову?
Па што ме даде?... Што пођох ја?...
А Венеција?... Ах!...

Та плавог мора хладна богиња
Беше ли мајка, или маћеха?
Или госпођа сјајна, ласкава?
Што ме отури, што ме издаде,
Што ме удаде, што ме продаде?
Ах, Венецијо!...
(Вујо перјаник улази).

Вујо. Добро ти јутро, госпођо! ждрав' осванула!... А ну, ждравља ти, како ти се допада ова наша земља?... Простићеш, камен... јер право рећ' у овоме чуду од стијења слабо се земље находи.

Јелисавета. Дост'... шта ћеш?
У кратко казуј, што те послаше?
Јер ја ти, старче, радо не слушам
Говора празног дуги безначај!...

Вујо. А Бог ш тобом, свијетла госпођо! Ко ме море чут' просто му — нека ми чује разговор! А не море ли?... нек' уха чуло прстом заптије!...

Јелисавета. Невaспитани —
К'о разбојници — мрка изгледа;
Шта је, што стојиш? хе!...

Вујо. Воља л' ти је, баш бих и сјести мога' — ну вељу неће бит' лијепо?

Јелисавета. И није!... Одлази!...

Вујо. А ну, Божа ми вјера! и не каза ми, госпођо, хоћу ли пуштит' оно Латинче — што ли је?... те на те важдан ишчекује?

Јелисавета. Ишчекује ме?
Ал' нека, иди, мож' и чекати!
Гондола на ме знам да не чека,
Нит' море прска сјајном радошћу
С весала britких бисер сићани,
Да ме на груд'ма свију милина
Кроз тиху румен зрака сунчевих
С песмама чилих гондолијера
Овако сетну тихо проводи.

Чека ме? —
Али ко — не каза?
Прем да ме радост неће чекати —
Сахрањена је — нема је, не!
С бисером ситним и с коралима
На дну је морском нашла гробницу. —
Ко чека, знаш ли?

Вујо. И рећ' ти шћадијах — ал' ти ме збуни, свијетла госпођо, и ријеч ми прекиде. — Неки чојек, дијете ли? имена ми кажева, ма некако смијешно, те га не утубих — донио ти књигу из Мљетака...

Јелисавета. Књигу из Млетака?... Из Венеције?
Мирисав листак сјајног истока,
Бисерјем ситним дивно окићен,
Сузицом, можда, туге мајчине;
Извезен оним црним словима,
Сведоком мртвим живе жалости —
Што је за ћерком мајка осећа,
Иди, голубе!
— И јастребу бих тако тепала —
Извед' ми душе мила гласника!
Што стојиш?... Иди!...

Вујо. Могу ист' — и 'нако ти бо'зна бешједе не жнавам; ка' и да не збориш српску, не шће ми годит памети. (Вујо одлази.)

Јелисавета. Кад би памети имао. —
Три дана нема како угледах
Врхова свих камен студени;
И књига дође, из Млетака је?
Шта пише? ко ли? шта је? чија је?
Те окриљена крилом љубави
Остави сјајне земље за собом
У клисурама да забаченим
Потражи дворе — ћери дуждеве?...

(Леонардо улази).

А, Леонардо!...

Леонардо. Светлости!
И мило ми је, —
Што те на овом кршном престолу,
Као госпођу гора слободних,
Са страхопоштовањем и оданошћу
Којим ми твоје сјајне одлике
Преиспунише душу прерано, —
Што те у име дужда, оца ти,
Као Венеције први посланик,
Поздравит' могу, светла госпођо!...

Јелисавета. И није — и мило ми је.
То значи: и жао ми је,
Што те онако црна судбина
Из Венеције злобно отиште.

Леонардо. Можда и тако мислим. —
Али се данас чисто радујем,
Што бољу срећу ниси имала. —
Несрећа твоја, светла госпођо!...
Венецијанцима срећу доноси...

Јелисавета. Моја несрећа?...
Ма озбиљан си ми, момче, сувише,
И загонетан, — а Венецијанцу
Баш не приличи хладна озбиља. —
Развуци усне!
Де, осмехни се;
И заборавила сам, нећеш вероват',
На кротком лицу како изгледа
Углађености учтив осмејак.
(Леонардо се клања).
Је л' добар глас?... шта носиш? реци!
Жалост ме неће ожалостити,
А радошћу ме не мо'ш убити;
Мањ да овако почнеш: „Госпођо!
„Колевком твојом, са Венецијом,
„Океана се бурни валови
„У своме гневу бесно играју...."

Та вест би стегла срце жалосно,
Заледила би горке речице,
Што се на тужну душе свечаност
У таван олтар срца сливају...
Та вест би, велим, тужно радосна
Разорила ми црну храмину,
У којој један живот несрећан
Парастос држи мртвој прошлости;
А прошлост ми је сва: Венеција!...
И докле она стоји на мору,
Море ће бола срце кидати...

Леонардо. До тебе стоји, светла госпођо!
Ако нам твоје нема помоћи,
Детињства твога љуљку злаћену
Лубардама ће душман видела,
Син Арабије, бесно ринути
У мутан песак мора сињега.

Јелисавета. Шта рече?... Збиљу?...
Ил' шалу збијаш с мојим теретом.

Леонардо. Опрости, госпо!
Гласник сам само дужда, оца твог,
А отац ти се богме не шали.
И може ли се шалит' галијот,
Кад оркан помно звезде задрма,
Шибајућ' гнева бичем огњеним,
Даскама мртвим трошне галије
Јаок извија бола паклена?...
Посвећен камен храма Марковог,
К'о салик воштан, жаром угрејан,
Од уздаха је наших одмек'о...

Јелисавета. Па сад ме ваљда отац преклиње,
Да уздасима туге ледене
Маркова храма камен заледим!
К'о да ја певам?... да не уздишем?
Уздишем, ах, кажи оцу мом!
И за најмањим оним каменом,

Што сам га некад — већ некад, да!..
У палачи му холо газила!...

Леонардо. Ето ти писма —
Читај, светлости!
Сва Венеција зна му садржај —
Јер сва Венеција очи упире,
У овом по њу кобном времену,
У тврди престо Ђурђа, мужа твог!...

Јелисавета (чита). „И кунем ти се мојим пророком,
„Да хоћу крвљу твога народа,
„Пучине морске пену бојити....“
Гле безбожника! крвника! Турчина!
Куда га води смелост свирепа?
„Крвљу бојити?....“ баш тако пише,
Азијски скот! нечовек! грдило!
Али —
Опрости, Боже, женску прехитрост!
Са обала је можда приморских
Пун срца, душе, некад гледао,
Последњу румен чеда стидљивог,
Како 'но крадом косу злаћену
У безграничју купа провидном....
Па вечно жељан тога призора
Крвавом бојом жели спитосат'
Зрцало сјајно неба звезданог...
Ал' даље! (Чита).
„То је порука,
„Којом Бајазит, скоро свемоћан,
„Венецију ти тресе свирепо...“
Ох, Венецијо!
Што нисам муж?
Да бојним мачем спасем зидине,
У којима ти стара тврдица
Независности скупу светињу
Слабомоћнима чува прсима... (Чита).
„Трошне су, ћери, наше галије,

„Мачеви слаби, да их потисну —
„Ти, ћери, мо'ш...“
Ја?... А од куд ја?... (Чита).
„Лепота ти је чудна, свемоћна!
„Ђурђе те љуби... за љубав ће ти
„Лавова горских дати хиљаду.
„Да, као бедем, љутим челиком,
„Пред венецијанске стану зидове
„Силу одбију — силног побију...“
Разумела сам све, — Леонардо, све!
И овако ћеш ми дужда поздравит':
„Ћи твоја, дужде, ћи крви твоје;
„Венецијански ваздух сисајућ'
„Упозната је с срцем човечјим. —
„— И Венеција ће бити спасена!
„Од костију ћу овог народа
„Безбеди вашој бедем створити...“

Леонардо. Још нешто, светлости. —
Да би наклоност овог народа
За наше цељи могла добити,
Република ти даје начина.

Јелисавета. Ако је као намера,
Начин ће бити подло начињен!

Леонардо. Простота ј' лакома; —
То познавајућ', република је
За нужно нашла златом тражити
Толико нужно пријатељство јој.

Јелисавета. Златом?

Леонардо. Јесте, светлости!
Отворено ти је
Све грдно благо наше ризнице. —

Јелисавета. Добро... употребићу!
А савест?... хм!... А ко сме питати?
Где се спасења тиче вашега,
Ту правда, савест, нек се уклони!...

А друго — нисам ли ћи Венеције?
А Венецијанцима су ствари такове,
Као: поштење, савест, правичност,
Простоте тупе празна изрека.

Леонардо. А да би могла јавно признати,
Колико храброст овог народа
У наклоности цени големој, —
Република му шаље штампару,
Што је у дужда Ђурђе заиск'о.

Јелисавета. Хвала!

Леонардо. И оружја....

Јелисавета. Хвала!
И поздрави се тој републици,
Да ми је мило бреме носити,
Што ми на слабо раме товари
Голема љубав, коју осећам
За Венецију драгу, премилу.

Леонардо. Хвала, светлости!
Ја одох с твојим поздравом
Охрабрит' срца жена млетачких...
(Леонардо одлази).

Јелисавета (гледајући за њим). Жене сте сви!
— Само што вас свемогућ' награди
Рутавилом мрких наусница,
Што крепошћу називате мушком...
Овде је моћ!... ил' није?...
У гипкости лакога покрета,
У облини надземаљске сласти
Јоште руком нетакнутих дојки.
Моћ у лицу, у осмејку лежи,
У речима милозвучним живи;
А свемоћност у бистрој је капи,
Што по лицу притворности веште
У одсудном затрепти трenуту. —
Та само једна кап —
Витезова ће купит' хиљаду,

Да својом крвљу плати порезу,
Што од Венеције иште Бајазит...

ДРУГА ПОЈАВА

У врту пред кнежевим двором. Капетани: Ђурашко, Бошко и Богдан, а мало даље Вујо перјаник прислонио се, замишљен, уз дворска врата.

Бошко. Е, што је право, право, Ђурашко;
Ал' наке песме не чух', душе ми!

Богдан. И није наку нико спевао, —
Нит' икад брижна мајка подиже
На белим грудима 'наке дражести,
К'о што их синоћ, винцем угрејан,
Уз сетне струне изви капетан. —
Бадава — севдалија си, Ђурашко!

Кап. Ђурашко. Ха! ха! ха!
Од куд, Богдане, ја севдалија,
Кад севте беше што сам певао?

Богдан. Севте, али, севдалче, Ђурашко!
К'о танка жица гласне тамбуре,
Додиром сетним срца боланог —
Час меко, нежно, а часом бурно,
Дрктајући си вио гласове....

Бошко. Па да л' је лепа?... Је л' бар у пола
Од првенчета душе болане?

Кап. Ђурашко. Лепа и није — већ како ком.
(У себи). Ал' мени памет зане несрећном!

Бошко. Да — ал' ен' и Вује!
Вујо зацело не зна лагати,
А лаже л' песма, он ће казати.
Вујо! хеј Вујо!
Ма чу ли море, не оглувио!...

Вујо. А што ћу ви?... ха?...

Бошко. На ријеч једну,
Поjест' те нећу, краворепино!

Вујо (ближећи им се). Та мога би краворепину у жље доба и појест`, — ма вала и била, што поганога кота ријеч, — у мени би ти се скршио зуб.

Бошко. А за што, Вујо, за шт` баш скршио?

Вујо. Месиште ми је, ђецо, жилаво, — не да га Бог ни имељацима ми у гори жвакати...

Бошко. Ха! ха! ха! гле Вује ти!
Мећер и вук се уме шалити?

Богдан. Па како, Вујо?
Де причај, како још?
Од кад нам светла дође госпођа,
Ваљда се дворац сав изменио?
Све по латински?... Вила ил' кастел?
Ил' тако што?... Тек нешто ново јест?
Па виђаш ли је, ха?

Вујо. Играм се с њоме.

Богдан. Шта? Шта, Вујо,
Играш се с њом?...

Кап. Ђурашко (у себи). Игра се с њоме!
Е гле ти скотине!
Та пристала би и уз богиње!
И он се игра с њом! — —

Вујо. Знаш, матор је човек дијете — изби зубе, лези у бешику — до јучер се играх јунака, а данас, под сједу косу, играм се пасах.

Бошко. Што не вукова, Вујо?

Вујо. Вукова се данас тета лије играју, а ја сам ви, ђецо, на вратима свијетле госпође пас.

Богдан. Па везују л` те за синџир, Вујо?
Ту је доброме синџир одлика.

Вујо. Е, ваки пас за сиједу се косу везује, — а ријеч му је огрљак...

Бошко. Ма збиља, Вујо?
Ја је не виђех —
Је л' онолико лепа госпођа,
Кол'ко је наше песме узносе?

Кап. Ђурашко (за себе). Песма је узноси?
Не знаш је, Бошко, нис' је видео,
А, тако рећи, би се стидео;
Ниси пред њоме клеч'о, стрепио,
Пред њеним сјајем ниси слепио —
Нис' је молио, клео, преклињ'о;
Пред њоме ниси Бога помињ'о
Пољупцем уста да ти ороси
А не би рек'о: „Песма узноси!...“

Вујо. Лијепа?... Не жнава ни српски — како лијепа?...

Бошко. Ма стас, и лице, очи какве су?

Кап. Ђурашко (за себе). Очима да те убије,
У душу вечно да се упије,
Да те залуди, да те занесе,
Тренутом вечност да ти потресе;
Да те уништи, да те обори,
У прах и пеп'о да те претвори,
Па и тај пеп'о да ти развеје.
А усхте л' само да се насмеје —
Да те оживи, да те пробуди,
Пољупцем да те опет залуди!

Вујо. Млада је, па се и набијели....

Кап. Ђурашко (за себе). На очима ти је бело, дртино!

Бошко. А како господар, ха? А како двор?

Кап. Ђурашко (за себе). Е, ту је чвор!

Вујо. Господар?... хм!... господар је с госпођом.

Кап. Ђурашко (за себе). А ја бих рекао,
Да је господар у њој нестао.

Богдан. А с њим је госпођа —
Та то сви знамо. — Ма воли ли је?
Је л' вес'о, храбар? Је ли погодан?
Је ли пред њоме мушки слободан?

Кап. Ђурашко (за себе). Као пламичак свеће воштане,
Што на све жеље ветра пристане —
Тули се, букне, гаси се, плане,
Докле и свеће тако нестане...

Вујо. Слободан?... Слободан, да како!... А зла ви срећа, витези, да какви ће ни бит' господар, него слободан?... Јуче — е није богме, него баш од јутрос, и заплакала се сирота....

Богдан. И заплакала се?
А што се заплакала?

Вујо. Е што?... што је и Ђурђе срца Иван-бегова, па јој богме не да на вољу баш како би она шћела... А жнате, ђецо, и Латинка је, па је срце по ђешто и за својима прибољева... Вели да су јој Турци напали на лијепу домовину, те бо'зна ако јој нема наше помоћи, Бог да прости Венецију, ни камена јој се неће жнат'!...

Бошко. Па?

Вујо. Па се и господар смилостивио, а баш му њене сузе срце умекшаше, — те јој бо'зна и помоћ обећа...

Бошко. Какве помоћи?

Богдан. Зар јој и помоћ обећа?

Вујо. Обећа, да како! Кад буде нужде, вели, и док се поразговара с поглаварима, послаће у Венецију једну тисућу црногорских соколова.

Бошко. Та брзо поче!

Богдан. Брзо, Бога ми,
На нашу грдну несрећу.

Вујо. Али ни Мљечићи не остане у дугу. — Дужде нам посла те какве дарове: пушака, ножева, џебане — и још нешто су чиме се књиге штрампају... Али већ од тога је слаба вајда Црногорцу. Пушку ти нама, џебане!... А књига?... књигâ имамо и сувише! Та не извукосмо ли лане и оно што се којеђе по црквама находило, те савијасмо фишеке, — а бо`зна да нијесмо, цркве би нам постале црквишта?... Ну, ђецо, поощтрите љуте гребештаке, да сијечемо кота андолијског — а бо'зна мал` те неће бит' и нашијех отпадника и потурица: Бошњака, Херцеговаца и Арнаута?... А сада с Богом, ђецо... ја одох —

(Вујо одлази).

Кап. Ђурашко. У здрављу!... Е, чусте ли га сад?

Бошко. Ми чусмо јад!

Богдан. Чусмо погрду....

Бошко. Ми чусмо наших мисли потврду!

Богдан. „Господар је с госпођом...“
А то значи:
Госпођа се у мушко облачи.

Бошко. Она калпак, — а он перишане. —

Богдан. Госпа токе, — господар вистане. —

Бошко. Е, бруке!
Мушке руке — женске белензуке.

Богдан. П' онда, Бошко, шта му посла таст?

Бошко. Штампару —
А за свако словце то
По мушку главу тражи награде.
Е бруке, људи, бруке, грдила!
Да за ништавност веште маштине
Васцели народ листом изгине!...

Богдан. Сад, шта ће на то Станиша?...

Бошко. Што ли главари?

Богдан. Што л' бедан народ,
Та тужна жртва самовлаштине?

Бошко. Да црне несреће,
Што нам у црну земљу донесе!

Богдан. Хајд', да проливамо крв!
Ал' да је знати барем узрока,
За кога тече последња кап.

Кап. Ђурашко. За Венецију....

Бошко. Бог је убио!

Кап. Ђурашко. А што?

Бошко. Како а што?
Та зар не видиш црни покров тај,
Што је у својој љутини Господ
На Лазареву земљу спустио,
Да у сужањству пишти жалосном?
Па где су браћа? Где су витези?
С мачеви голи да јој потисну
С темена ропског — покров мртвила?...

Кап. Ђурашко. Па ти к'о мислиш
Ми смо браћа та?

Богдан. Ми, — а да ко ће бит'?...

Бошко. Ми смо, Ђурашко, ми!
На нас је пало часно жребије,
Да пред олтаром оне светиње,
Којој се пуци света клањају
Поотварамо вреле изворе,
У којим никад још не пресуши
Дедова славних витешка крв. —
Ми смо, Ђурашко, Богом избрани
За спаситеље српског народа, —
Ми да служимо слободу свету,
Ми да будемо њени робови —
Не оруђије срамних намера.
Не, Ђурашко, — никад нећемо

Лукавој ћерци дужда млетачког
За подножије гадно служити.

Богдан. Нећемо никад себе продати —
Ни своју скупу крв.

Бошко. Па ни за штампару.

Богдан. Ни за лепоту
Те набељене светлости!

Бошко. Хајд'мо, Богдане!
Ја право одох нашем Станиши.

Богдан. Ја главарима.
Сутрашњи дан је
За сабор Ђурђе определио....

Бошко. Иди, Богдане, — кажи им
Каква нам земљи прети несрећа,
Па нек се сваки муци досећа —
С Богом! (Бошко и Богдан одлазе).

Кап. Ђурашко. А ја?... ја ћу к њој!...
Ја мучитељци одох најлепшој,
Да од ње чујем своју судбину,
Да јој се продам — да издам све.
Све што у срцу беше светиње:
Жену и децу — браћу, другове...
А зар ту жртву не заслужује?
Та поглед један ока њезиног
Сву крв да плати срца рањеног —
И моју, и моје браће крв!...

ТРЕЋА ПОЈАВА

У двору кнежевом. Јелисавета, Кап. Ђурашко, а за тим кнез Ђурђе и Станиша.

Јелисавета. Нема га још —
А ишчекујем га нестрпељиво,
Он ми се чини да је једини

У земљи овој к'о питомији, —
Премда је и он — тек Црногорац,
Дивије крви, мрка погледа;
Ал' у говору кад кад завара.
Те ми се чини Венеције је
Поноса лепог први ученик...
Вујо!... (Вујо улази).

Вујо. А што ћеш са мном, свијетла госпођо?

Јелисавета. Је л' био овде капетан?

Вујо. Сад мало прије, ту се са Сердаровићима разговараше — ет' ту, госпођо, баш пред двором у врту — а шта ти се ту није бесједило?... Знаш, младићи су....

Јелисавета. Сад можеш ићи —
А пустићеш га, кад дође он — знаш.

Вујо. Жнам!... (При одласку). И напустићу га баш!... Господе, да немилокрвне туђинке, не волим се с њом ни ражговарат'... Бог да јој душу прости покојној госпођи, Ђурђевој мајци — а бјеше добра и милостивна, лијепо се са мном ражговараше и упитиваше за ждравље. Хеј! хеј!... (Вујо одлази).

Јелисавета. Ту је дакле, и доћи ће?
Баш ми је мило!... мило? а зашто?
Може л' се мени ишта милити?
Може ли бити мило срцу мом,
Што ћу се видет' с једним варваром?
И сатани се ништа не мили, —
Па опет тражи слуге, робове;
А зашто?... Што ласка и казује
Ђаволским смехом уверавајућ':
Да је у њему милост Божија,
Под земљом да је баш прави рај.
За што би вар'о?... ако не за то,
Да му изврше паклен умишљај?
(Кап. Ђурашко долази.)
Баш добро дошао!

Нестрпљење ме скоро умори —
Не знајућ' шта је?... Де, шта се говори!

Кап. Ђурашко. Шта?... не питај, светлости!
Људске су груди пуне пакости,
У срцу нема оне љубави,
Оне врлине, срца — како ли?
Без боја душа да га заболи...
Јок!
Ено био сам са младићима,
Са којима се Зета поноси,
А дође она твоја будала —
Пас стари — са̂м к'о што се,
У часу свога лудог заноса
С подсмехом неким вешто крстио....

Јелисавета. Вујо?

Кап. Ђурашко. Јест он. —
Па на лукава њина питања,
Из лудости ли или подлости,
Исказа много, што би требало
Пред пакостима људским башити. —
Каза им: да нам је дужде
Из Венеције посл'о штампару,
Поздрав, оружја, џебане и свег! —

Јелисавета. Па?... капетане!

Кап. Ђурашко. Па: „Латини су лукави,
Јуначка мука тишти лисицу..."
Противници ти тако говоре.

Јелисавета. Проклета земља,
У којој човек стече душмана,
А није најпре срећно стекао
Пријатеља ил' љубавника...

Кап. Ђурашко. Светлости!
Не вређај земљу,
Не лиј у срце свог љубавника
Капљице горке црне очаје —
Да шта сам ја?

Јелисавета. Црногорац!

Кап. Ђурашко. То јесам!
Али ми душа једно жељкује,
Да те увери делом, госпођо,
Да има срца, што ће погинут'
На миг ти ока....

Јелисавета. То ти верујем....
Али Венеција треба помоћи.
Хиљада треба бар да изгине
За спасеније морске краљице,
Хиљада равно.... Ђурашко!...

Кап. Ђурашко. То баш и јесте,
Чега се плаше оне главурде,
У којима се ђаво укоп'о,
Те их на пркос злобно наводи.
Ал' није ђаво —
Твој девер, госпо,
Канда је уз'о место његово,
Те по вечноме мраку лутајућ'
На отпор спрема луду светину.

Јелисавета. Мој девер?... Станиша?...

Кап. Ђурашко. Он! —
А с њиме, канда, тајно шурује
Лисица стара, сердар Радоше.

Јелисавета. Они су, дакле, тврди бедеми,
Којима ваља темељ рушити,
Да на развали такој подигнем
Млаткама мојим сјајне оклопе...
Ђурашко!...

Кап. Ђурашко. Заповедај ми, светлости!

Јелисавета. Ти си једини —
Коме у овој земљи верујем,
Пред тобом нећу ништа тајити....

Кап. Ђурашко. И не мо'ш,
Из очију ти тајне тумачим,

Па из њих учим твоје жељице,
Из зеница ти читам судбину,
Из њиног сјаја строгу заповест. —
Заповедај!
А Бог је свемогућ.
И ево ти се кунем, госпођо,
Свемогућега светим именом,
Заклињем ти се оним престолом,
Са кога свемилостивна рука
Безбројном свету светлост поклања, —
Да ћу те служит' за једно само —
Не смем ти никад ни споменути
Рањене душе болан уздисај —
Пољубац један, поглед, загрљај!...
Уби ме сад!...

Јелисавета. Та још си млад.

Кап. Ђурашко. Кад тако кажеш — ја ћу живети.

Јелисавета. Живи!
Али сад даље, одлази!
Јер тако ми се чини, Ђурашко,
Да са Станишом Ђурђе долази.
(Кап. Ђурашко одлази).
Сад, срце, стани крепко на меру,
Да казниш ону подлу неверу,
Да на пут станеш своме деверу,
Да га уништиш, смрвиш, растопиш —
С поочимом му, старом лисицом —
Осмехом једним или сузицом.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА

Кнез Ђурђе, Станиша и Јелисавета.

Кнез Ђурђе. Славујче! тицо!
Ил', ако волиш, Божји анђеле!
Ево ти водим моју жељицу,
Мог милог брата — мога Станишу!

Јелисавета. Мога девера?

Кнез Ђурђе. Јест, сунце, девера твог!
А мога брата, брата јединог.
Дош'о је, жељан своје снахице,
По обичају црногорскоме —
Деверским даром да те дарује.

Станиша. Па, мила снајко, прими овај дар!
И ако се огиздати може
Светлост дана сјајношћу данице,
Мила снајко — носи алем драг!...

Јелисавета. У Венецији нема таквих.

Станиша. Нема....
С најлепше буле паше скадарског,
С истока собом што је повео,
Да му живота дуге часове
На обалама шумне Бојане
У загрљају жарког истока
На шећер-усницама растопи, —
Скин'о сам овај ђердан алемов...

Јелисавета. А! о, сирота!

Кнез Ђурђе. А за шт' сирота?
За алем овај?
Зар од алема мислиш то је сјај?...
Суза је раје то, рајин уздисај!
То је насиља она тешка пот,
Што с тужног чела робља жалосног
Тространим бичем гони бесни скот...
Наше је то, наша својина!...
— А шта с Мехмедом, пашом скадарским,
Шта с њиме учини?..:

Станиша. Отровну пару крви азијске,
У свиономе крилу Селмином,
С мирисним ђулсом свога харема,
У издисању меша поганик...
Али шта Мехмед? Та жељах витез
Сву грдну силу вреле Азије,

Да је посечем, смрвим, разорим, —
Да свако зрнце овог алема
По једну војску кошта цареву:
Јер сам га теби, мила снахице,
Од трговаца скупих купов'о...

Јелисавета. Мени?

Станиша. Јест теби!
Да познаш, снајко, свога девера! (Пружа јој ђердан алемов и још друге неке скупоцене дарове; — пружа јој и руку да га пољуби, а Јелисавета збуњено гледа у Ђурђа).

Кнез Ђурђе. У руку, чедо!
То је обичај.

Јелисавета. Обичај?

Кнез Ђурђе. Светиња!

Јелисавета. У свету, кнеже,
Где светлост влада умом човечјим —
Нежност је женска мужу светиња!...

Кнез Ђурђе. Другом адету
Овде ћеш ми се, сунце, учити.

Јелисавета. Ах, слутила сам —
И казивала сам срцу несрећном,
Каква га овде чека будућност;
Ал' срце ј' срце, — па се поводи...

Станиша. Поводи?

Јелисавета. Још мала бејах, врло малена!
Тек једва знадох речи тепати, —
Па су ми, кнеже, седи грофови,
Херцези силни страних дворова,
И краљеви ми руку љубили!...
А сад?...
Ал' нека, ево, девере!
Једина ћерка дужда млетачког
Ропкињама се равна азијским,
Да не повреди ону светињу,
Којој се земља дичне слободе —
Од прастарина можда поклања...
(Маша се, да пољуби Станишу у руку).

Станиша. Не, снахо, — не треба!
Од крви ми је масна десница,
Опоганила би уста ласкава.

Јелисавета. Ничим те нисам хтела вређати....

Станиша. Ха! ха! ха!
Увреда ли је рећи истину?
Једно ме вређа — а то је, снахице:
Што нисам херцег или краљевић, —
А бих онако сасвим краљевски,
Краљевске моћи знаком свакојаким:
С круном, порфиром и са грбови
— Удворника и двора луждевског,
Детињства твога сјајне прошлости —
Са покорношћу вашег покора,
Љубећи жени меку ручицу —
Преминуле те сећ'о радости;
Ал' 'вако — прости!...

Кнез Ђурђе. Станиша!

Станиша. Брате!

Кнез Ђурђе. Доста је сад...

Јелисавета. Ех, клетво моја!
Само доста је?
И још ти није много, премного,
Венчаној жени теби на очи
Кад поругама гадног језика
Срце раздире?...
„Доста је само?“
Та суложница да сам нечија,
Ил' турске буле црна ропкиња,
Тежина 'вако грозне увреде
На подлој би му крви плинула.

Станиша. Ћут', жено!... да ниси жена
Ал' и к'о жена —
Само да ниси жена Ђурђева,
А мушкога би гнева ударац
На безобразном ти прс'о образу.

Кнез Ђурђе. Не даље!
Немој, душе ми!
Заборавићу крви источник!
Заборавићу млеко мајчино!
Заборавићу бега Ивана!
Заборавићу свезу природе,
Што нас к'о браћу веже рођену....

Станиша. Зар ниси већ?
Недела свога црним прљама
Ниси л' окаљ'о књигу повести,
Где прадедова наших имена,
К'о мученике вере Христове,
У бесмртија сјајне дворове
Истине писац жељно уводи?
Ил' мислиш не знам ја — и не зна род
Шта нам та змија твоје љубави
У отрованим спрема грудима?
Мислиш да нисмо чули шта ће таст?...
Па није л', Ђурђе, све то поруга?
Не ругаш ли се гробу мајчином?
Не презиреш ли брата и земљу?
Ил' у толиких наших главара
Не беше сеје, ћери, унуке?
Него нам с мора доне сињега
У Црну Гору — црну несрећу!...

Јелисавета. „Несрећу?...“
Јест, ја сам несрећа!
Рођена ми је мајка несрећа!
Дојиља ми је била несрећа!
И оно млеко, што сам сисала,
Било је клетва, отров, несрећа!
Сваки ми часак беше несрећа!
А најмучнији, најнесрећнији,
У коме ове горе угледах!...

Станиша. Па ко сме рећи —
Да на Латинке рубин-усници

Притворство лежи срца лажљивог,
Кад ево сушту збори истину!... (Баца јој пред ноге донесене дарове).
Ево.
И узми, наша несрећо!
Еј, брате, никад нисам мислио,
Да ћеју нам се и соколови
У мучном лову модрих висина,
Завишћу гадном срца дивијег
Ошинут' крила оштрим перетом,
Ил' коњи брзи икад под нама,
Тражећ' првенства својој брзини,
У брзом трку свога беснила
Копитама се тврдим побити?...
А данас браћа....

Кнез Ђурђе. Ми нисмо браћа, — подла неверо!
У нама није једна крв!

Станиша. И није!
Син рођени ја сам Иван-бега,
Ти копиле часа ћудљивога. —
Свладан вином и ракијом Иво,
У немоћи мушког миловања,
Створио је размажено бепче,
Да се њиме к'о лучетом малим
Ћуд пакосне жене заиграва. (Станиша одлази).

Кнез Ђурђе. Та знао сам га, небрата мога!
Разумев'о сам подлаца тога
И гле! где пустих да ме отрује
Речима јетким змија погана?...
Па и тог анђела!... Е Бог те убио!
И на сунце је отров прснуо,
Јелисавето, звездо дивотна!
Опрости мужу, прости човеку!
Лепоте твоје сјајем занесен,
Што подлу главу дрско подиже,
Да те измами, да те превари,

Ласкавим реч'ма жарке љубави —
Из Венеције ти — раја вечитог.

Јелисавета. На страну с клетвом!
Жене проклињу —
По којој стази тигар путује,
С оне се мирно јагње уклања —
Притегни срце вољом гвозденом,
Исцеди из њег сваку капљицу,
Што неумесну милост заклања...

Кнез Ђурђе. А савест?

Јелисавета. Чупај из срца!
Освету сади — а хладном мржњом
Заливај корен свога расада
Крвав ће цветак из њег' изнићи...

Кнез Ђурђе. А братство?

Јелисавета. Зар ти је брат?

Кнез Ђурђе. Није!

Јелисавета. Није, —
Нит' ти је Радош веран пријатељ!

Кнез Ђурђе. Како?... Зар и Радош?...

Јелисавета. Радош и он — обојица се
Са бунтовничким срцем подижу,
С престола твога да те оборе....
Ил' још не видиш?
Е, Ђурђе! Ђурђе!...

Кнез Ђурђе. Да ниси анђ'о — ја бих веров'о,
Да пак'о сипа најљући јед
У часу да ми живот отрује; —
Ал' ти си, душо, Божји анђео;
Па док си сишла доле на земљу,
У лету ти је планула крв,
Па сада сањаш — сањаш ужасно!

Јелисавета. Е, сан је, сан!
Ал' слушај памет што ти говори:
Смишљајућ' давно неверник сед

С престола како да те обори,
Знао је глупост српског народа
Својој користи вешто подврћи...
Па сад га мучи, што те тазбина
Онако царским даром поздравља;
Јер то те и у самом народу,
И против подле жеље њихове,
Као владара силно подиже...

Кнез Ђурђе. Сад све разумем —
Зашт' им се свима чело следило
Због пријатељства са Латинима.
Умир' се, чедо!
Трпи до сутра —
Сутра и тако биће скупштина,
Где ће се она помоћ решити
Што Млечанима дати обећах —
Том ћу приликом прогнат' Радоша. —
А Станишу!...
Њега к'о брата свог
Још неко време морам штедити
За љубав света — јер га поштује —
А после — видећеш!
Сад с Богом!...

— —

ДРУГИ ДЕО

ПРВА ПОЈАВА

Скупштинска дворана. Владика Вавила, Радош Орловић, Катуновић и Вуксан.

Вл. Вавила. Век протиче, децо! — Век за веком
Можда тужно уздишући плаче;
Али вапај до нас не допире —
Црна копрен вековечитости
Раставља нас од тајних гробова,

У којима сахрањени леже
Век човека, прошлост човечанства.
Туже л' веци силних Немањића?
Час плаче ли њихове пропасти,
Ил' подлаца пакосним кикотом
Глас потмули тузи потомака
У сретање подругљиво шаље?
Мудрост не зна — промисао ћути...
Једно видиш оком срца свога,
На темену бедне садашњости,
Сињи терет ропства и прогонства.
Видиш Босну!...
Пак и опет....
Је л' благослов, ил' је клетва црна.
Што јој боре синџирли писаљком
По погнутом челу очајања
Чврстом руком бележи насилник?
Бог је то тео, децо, Бог!...

Радош. Сед' оче, прости!
Реч ти узедох; —
Ал' и ја клањам према истоку
И метанијама богобојазним
Поглед повраћам свесаздатеља
На развалине царства нашега;
Али пропасти славе негдашње
Црни је ђаво био виновник!...

Вл. Вавила. Не греши, сине!....
Ал' онај, што је венац трнови
За спасеније људи носио,
У мрак је врг'о силу сатанску.

Радош. И опет велим да је сатана
Кршећ' по мраку гвозден огрљак
Кроз трошну земљу, црне слојеве,
Копајућ' гнева оштрим ноктима,
Прорин'о земљу, презр'о подземност;
Да оног дана, дана Видовог,

Крвави печат владе паклене
На чело тисне целог народа....

Вуксан. Да! да! И право има Орловић!
Ђаво је онде нокат забагљ'о,
Кнез Лазар где се Богу молио;
Па ту сад, оче, и не помаже
Помагања ти дуга молитва...
Оружје!

Катуновић. Откуд оружје?

Вл. Вавила. Откуд оружје?
Да нам га дужде није послао?

Вуксан. Свет отац једну, те једну, господо!
Као да није књигу учио —
Не зна дуждеве — не зна превару!

Радош. Јест, оче!
Ал' кад за дужда паднемо сви,
Шта ће нам после њини мачеви?
Шта ће нам пушке, што ли штампара?
Ил' да Латини после штампају
С поругом њине оштре досетке,
Пропасти наше луди последак?
Да пишу:
„За пет хиљада" — реци,
Да је: „за десет тисућ' цекина,
„Ту и ту, на том и томе месту,
„Народа српског избор синова
„Хиљаду пало — дана тог и тог!..."
И то за ког?

Вуксан. И за што?

Катуновић. За себе.
И за будуће своје пријатеље.

Вуксан. Ха! ха! ха!
Шта човек збори: — за пријатеље?

Вл. Вавила. За савезнике....
Јер када куцне свете слободе

Тај тако жељно ишчекивани час, —
Ко ће уз нас?
Радошу, реци ко?
Ако не они, што нам дадоше
Ђерку, онако дивну госпођу,
Оружја, џебане, штампару,
Ако не они, неће Арнаут!

Радош. И Цигане бих звао у помоћ,
Само Латине — не!

Вуксан. Цигани су дивији,
Латини подли и лажљивији.

Радош. Па онда, ко зна да л' и дадоше?
Ил' само наше лаковерије
Са обманама гоје вечитим?

Вл. Вавила (за себе). Неверни Тома!

Катуновић. Ма што зборите као у инат?
Хајд' не чудим се нашем Вуксану,
Он управ' не зна шта је озбиља,
Па му је нико и не казује. —
Ал' теби, Радошу!

Радош. Немој се после ни мени чудит', —
А мислим да се не би ни мог'о,
Кад би ми знао мудре разлоге
У дугом веку што сам прибрао
Мерећ' лукавство исте тазбине,
Која нас за нос вуче варљиво...
Ал' ево иде кнез!...

ДРУГА ПОЈАВА

Кнез Ђурђе, Шуловић, Мићић, Кап. Ђурашко, војводе, сердари, капетани и пређашњи.

Вл. Вавила. Добро нам дошао, господару!

Кнез Ђурђе. Боље нашао!
Благослови, оче!

Вл. Вавила. Бог нека те благослови, кнеже!
И што небо на недрима сјајним
Среће крије у даљној висини,
Желим тебе њоме да крунише!
Живео нам дуго са госпођом!

Сви. Живео!

Кнез Ђурђе. Срце ми зна —
Сведок је један Бог,
Да сам о вама само мислио
За триест дана моје веридбе.

Вуксан (за себе). Јест о нама,
О цени нашој —
К'о пошто би нас боље продао?
Па опет хвала му!... Какви смо ми,
Могао нас је и поклонити.

Кнез Ђурђе. Вас видет', браћо,
Жеља ми беше, —
Вас, дико српска, седи главари!
Сердари, капетани, војводе!
Слободе свете тврди стубови!
Пропалог царства руко челична!
Насиља турског плахи потопе!
Планина ових сјајни оклопе!

Вл. Вавила. Ох, кад те видесмо!
А стрепили смо много за тобом.
Кад тако некад јутром пораним
И са врхова нашег Ловћена
У мутно море поглед утоне,
А из недара му видим ужаснут
Све прождирућу силу где пени, —
Па бојећи се гнева Божијег,
Ка' онај ивер људске ништине,
Што се на бурној сили премеће,
Кријући своје наде једрила, —
Народа српског знајућ' судбину
Задрктао сам често за тобом...

Радош. А ја ти сумњах и о тазбини —
Опрости, кнеже!
Ма Латини су!...

Кнез Ђурђе. Сад су нам браћа.
А кћи је њина твоја госпођа!....

Вл. Вавила. Бог да је живи!

Радош (за себе). Ал' не да буде моја госпођа!...

Сви. Бог да је поживи! Живела госпођа!

Вл. Вавила. Остарео сам,
И гледао сам многе радости,
Али ни једну, што би личила
На ову сада, те нам доведе
Господско чедо у двор господски.

Кн. Ђурђе. О лепоти јој песме причају —
Али и мудрост онде станује,
С кротошћу где се скромна невиност
На јагодицам' лица руменог
У заједници сјајној целују;
Та кротост срца и душе њене
Љубављу мени душу занесе. —

Вуксан (за себе). Та Латинка ће га залудети – ако већ није,
Боже опрости — полудео.

Кнез Ђурђе. Али не себе.
Вас ради, браћо,
У Венеције ћерку запросих..

Вуксан (за себе). Е, Божа ми вјера, да брзо ли лагати научи!... Нас ради је испросио?... Лаже, здравља ми! А исто би тврдити могао: вас ради спавам, сањам, једем, ходам — све то вас ради чиним; а овамо је опет узео Латинку, а, Бога ми, би она по нама и сједе плетенице понијела, ил' ако се баш за нас старао, бар да је десетину са собом донео.

Кн. Ђурђе. На вас гледи посвећена сени
Последњега од српских царева,

И у сану витешке вечности
Вам' аманет на душу полаже,
Осветници царства његовога,
Да му круну независимости
На грудима овијех кршева
Својом крвљу сачувате верно...
— И о томе, седи поглавари.
О светињи, о слободи српској —
Реч поведох у својој тазбини!...

Радош. Зар и о томе?
То сам слутио....

Кн. Ђурђе. Описујући пером очинским
Тврдог кама неродицу вечну,
Сиротињу јуначких синова,
И бојева стогодишњих следи:
Глад, голоту, погибију, беду,
Што нам често без џебане бојне
На невољи долазе невољно —
Седом дужду из очију старих
Извио сам сузу сажаљења.

Радош. Сузу сажаљења?

Кн. Ђурђе. Јесте, Радошу!
И обећа послат' нам оружја.

Радош. Обећа нам — голо обећање.

Кн. Ђурђе. И послао је
Пет хиљада пламених пушака.

Радош. Голем је поклон, кнеже,
Сиротињу ће нашу убити.

Кап. Ђурашко. И копљем бисмо Турке тобџије,
И сабљама им руке секосмо,
Којима 'но су силни тирани
Гараве пушке често грлили.

Сви. Живео дужд! Живео кнез са кнегињом!

Први сердар. И у сану сам пушку спомињ'о....

Други сердар. Хајд' сад, Турчине! Оди, скотино!

Трећи сердар. Дођи, да чујеш јеку планина!
Четврти сердар. Да познаш децу наших крајина!
Први сердар. Ал' је од плама стидан вук!
Други сердар. А још га више мрзи пук!
Трећи сердар. Мамићемо га на стрв.
Четврти сердар. На ону скотску, турску крв!...
Вл. Вавила. Вељи је Господ, децо!
А милост му је као селена —
По световима собом створеним
Светове ствара, нове милости —
Над громовима бди и муњама;
А народима и владарима
У доброј вољи своје свемоћи
Блаженог мира пружа гранчицу.
И свет се смеје, небо радује,
А у пољупцу жарке љубави
Исполин неба, сунце ватрено,
Испија сузу туге земљине...
А каткад копљем гнева небеског
Неизбројене парне светове
И бацив пламен своје мрзости,
Природу пуни духом пакленим;
Сунца полећу, звезде презиру
Опредељења свога путове
И по бескрајној пусти лутајућ',
С бунтовници се бију репати,
Док као она ситна ђинђувчад
У безграничном прсну простору...
Силан је он, силан, милостив!
Слабога штити, силног присили
Да силу призна много слабијег...
— Милост је, децо, ово његова,
Ово оружје и пријатељи,
Што 'но пространим морем владају,
Посланије је воље његове —
Да га славимо јеком пушчаним,

Да окитимо ово престоље
Слободе скупе, сињег камена,
Чалмама белим, голим главама,
Што се о челик наших костију
Пакосно бију, мрве, цепају....

Катуновић. И хоћемо, —
Кад је и Господ томе каио!...

Кн. Ђурђе. Сед оче!
И о цркви сам светој мислио.

Зл. Вавила. Мудар о свему —
А христијанин
Спасења свога свету храмину
У души својој носи вечито.

Кн. Ђурђе. И к'о хришћанин,
Ал' и к'о владар гора слободних,
Крвавијем сам срцем гледао
На Херцегову земљу згажену,
На тужну Босну — на те робове,
Што име своје турством каљају,
Клањајући се полумесецу,
Одричући се вере Христове;
Па не тек вере, већ и имена,
И прадедовске славе стиде се....
Да у тазбини помоћ запросим,
Да неверницима стазу разорим,
По којој ће нам тужне синове
У поганичко јато мамити —
А спасење је књига — то сам искао —
И добили смо слова, штампару,
Да православне књиге штампамо,
Да их шаљемо браћи несрећној,
Нека се уче Бога славити....

Радош. И то зар дадоше?

Кн. Ђурђе. И то, Радошу!
Ал', браћо....

Вуксан (за себе). Е, баш сам знао
Да тако многоречив разговор
Телал тек бива већег грдила,
Што крајем својим пјано поводећ'
За собом вуче тешку мрцину —
Баш к'о на репу, негде, вуковом
Што је лисица санте лепила.

Кн. Ђурђе. Венеција је у опасности.
Несити шакал вреле Азије,
Европе полу скоком прејурив,
Престоље златно силних краљева
Омастив крвљу свога беснила —
Сад море мути бојом мача свог.

Вл. Вавила. Добар је Бог —
И ми ћемо се њему молити,
Да слабе силе дужда млетачког
Крепости своје тврдим оклопом
У свакој беди верно заклони.

Радош. То можемо,
Ал' више?... Оче!
Орлу су силном крила сломљена
Са гавранова јатом гаравим
Ужасну битку тужног столећа
На висовима бијућ' каменим,
Одвојен с светом, и са орлићи,
Без хлеба, гладан... Ах оче! оче!
Отвори очи, на нас погледај!
На тужном пољу шта нам пропаде,
А шта остаде?...

Вл. Вавила. Остаде вера,
Да у промис'о свемогућега,
Да у његову помоћ верује.

Радош. Свет оче, верујем —
Верујем творца, Бога, ђавола!
И немогућност бих сушту веров'о; —
Али ће робом остат' робови,
А ми гробови....

Катуновић. Шта говорите ка' у грозници!
А где су деца ових планина?
Први сердар. Где су мачеви?
Други сердар. Где су бичеви?
Трећи сердар. Којима ћемо скота шибати....
Четврти сердар. Под којим ће се ропски гибати....
Први сердар. Тирани!
Други сердар. Варвари!
Кн Ђурђе. Јест, у тај дух,
Што по слободи ових кршева
К'о неку светлост своје свемоћи,
Широка крила вољно простире, —
Поуздавах се, браћо главари!
И обећ'о сам дужду, тасту мом,
Хиљаду деце горске послати,
Да му у вељој беди помогну
Угњетатеља српског побити. —
Па пристајете л' на то ви!....
Сви. Сви!
Вл. Вавила. Хоћемо, кнеже, сви!
Вуксан. Он све: „хоћемо!...“
К'о да ј' изгубит' деце хиљаду
Очитат' лудом оченаш?...
Радош. Ти деце немаш, оче, ћут'!
А ја их двоје имам за мегдан,
И ја — не пристајем!
Катуновић. Па зар их ниси за то родио,
Да на мегдану бојном изгину?...
Радош. Нека изгину —
Ал' у подножју овог престола,
Бранећи груд'ма камен студени,
Што тамом својих црних гудура
Светињу чува царства пропалог...
Ал' не у Италију... господару, не!
И проклет Бог д'о, проклет сваки тај!

Ко би онамо иш'о -- презирућ'
Рођеног брата сузу, уздисај;
Да на олтару лажи млетачке
Слободе српске оклоп разбије...

Кн Ђурђе. Па ко је оклоп тај?

Радош. Ми!

Кн. Ђурђе. И ми ћемо се онде борити,
Где се застава само подигне
Противу скота, против Турчина.

Вл. Вавила. Хоћемо, кнеже!

Вуксан (за себе). Хоћемо сви —
Ал' боме ти —
Кад грдним носом кине гароња,
И из недара стане сипати
Ужасне свадбе црну јабуку,
Лубарде бојне и баљемезе —
У цркву ћеш се, оче, сакрити...
Црн женик да те нигде не види. —
Тек хајде, нека и он говори,
Знамо га ко је, — а то је дост'!

Катуновић. Хоћемо, господару!

Први сердар. Хоћемо, круно наша!

Други сердар. Погонићемо скота тог.

Трећи сердар. Крвника вечитог!

Четврти сердар. Показаћемо Турчину,
Да је Косово крвав споменик. —

Катуновић. Али да јоште живи осветник!

Први сердар. Живимо јоште ми!

Други сердар. Још су нам оштри мачеви!

Кап. Ђурашко. Реч ви је плам, браћо!
Па ме својијем огњем сажиже,
У души страшан вихар подиже,
Жеље се ломе по срцу моме,
Траже мегдана и траже крви,

Онде да будем — да будем први —
Где први јекне гром!...

Кнез Ђурђе. Само ти ћутиш, Радошу?...
Шта је то?...

Радош. Боље да ћутим —
Нег' оном стазом да се упутим,
На коју сте ми ногом несрећном
У овом црном часу крочили.

Кнез Ђурђе. Шта, Радошу,
Зар смеш?....

Радош. Смем, господару!
Смем рећи свакад истину;
Смем, а за што не?
Тако ми оне крви точене,
Којом сам некад вољно квасио
Тврди остатак царства пропалог,
Тако ми оног сивог Ловћена,
Са којега сам некад кидис'о
У тавну маглу дима пушчаног;
Тако ми Бога, господару, смем!
Ил' мислиш не смем ни запитати:
Шта се то ради?... Какви савези?...
Куда нам децу мислиш шиљати?
Зар нас још није доста пропало
По висовима овим каменим,
Већ и авети сиње пучине
Зар нашом крвљу мислиш појити?
А Босна плаче — плаче Србија,
А Херцеговина, та сестра наша,
Чекајућ' жртве браће слободне
Са сваким даном више жртвује:
Слободу, народ, цркву, светињу.

Први сердар. И право има!

Други сердар. А кад он право није имао?

Радош. Па онда, кнеже, нећу питати
За Шуловића и за Мићића —

Прем да и они место имају
У мудром збору твога савета, —
Али по жељи Иван-беговој:
Не сме се ништа важно решити
Без брата твога млађег, Станише. —
Па где су они?... Где је Станиша?...
Ил' га у тебе неко опада?...

Кнез Ђурђе. „Опада?...“
Гле отпадника, „опада“,
Отпадници сте, море, обоје!
Издајници сте срамни обоје!
Бунтовници сте гладни, грабљиви!
Па вас опада ваше недело.
Није вам моја милост довољна,
Којом 'но сам вас свакад штитио,
Веће упорном руком машате
За сјајну круну мога престола; —
Ал' нећеш никад, стара неверо,
Постићи своју гадну намеру!...
— Па да се не би залуд мучио
Грабећ' господство моје и власт —
Из отачаства ћеш бити прогоњен!
И ево сваког опуномоћавам:
Да ко те нађе, види ма где
У границама нашег оташтва,
Слободно да те онде мушкета!...

(Кнез Ђурђе, капетан Ђурашко и многи други одлазе).

Један стар сердар. Та реч је страшна: „прогнати“.
Њега прогнати! Хеј, друже стари!
Ти си на престо њега догнао —
А он је тебе старца... прогнао... (Старац одлази).

Вуксан. Ја рекох,
Ал' ко с Латини ломи погачу
Ил' ће полудет' ил'....
...буди Бог с нама...
Радоша он да прогони!... (Вуксан одлази).

Радош. Е срам те било, седа старости!
Кад те овако лудо дериште
Овако грозно може мучити.
Да ме прогони?... Да ме мушкета?...
Је ли то Иван-бегов син... тај Ђурђе?...
Је ли то она крв, она косовска,
Што је још и за Лазара кнеза
Најмању корист српског народа
Својима груд'ма верно хранила?

Вл. Вавила. Опрости, Радошу!
Али у твојој седој старости
Приличио би тиши разговор —
И сâм си много крив!

Радош. И сâм — и ја сам много крив?
И ја сам крив?... А он нас продаде!
Ја крив?... А ти уз њега пристаде!
Ја издајник?... А ви сте примили
За крв народа ропску наплату!
Три пута десет новца сребрног. —
И ја сам крив?... Ви, јуде безбожне!

Вл. Вавила. Ја ти опраштам, —
Али увреде тако немиле
И неправедне не мож' гледати
Онај, што својим крати законом:
„....не вређај и не опадај!....“

Радош. Е подла глумца, попа лажљива?
Ал' нека, иди, лажи вечито!
Него кад умреш, попе матори,
Размрскаћу ти овим прсима
Христове вере тврди споменик....
А изрезаћу руком невештом,
На нагрђеном тако камену,
Жића ти лажног нацрт истини...

Вл. Вавила. Ако ме преживиш!
Та не видиш ли, да си сушта сен?

Радош. Повампирићу се —
Па ћу ти доћи реч да испуним!

ТРЕЋА ПОЈАВА

У двору кнежеву. Кнез Ђурђе и Јелисавета.

Јелисавета. Тако!
То и приличи мушкој озбиљи:
Дух решителан, воља гвоздена,
Што својом снагом руши бедеме
Препона силних људске пакости. —
Ал' још си доста благ!

Кнез Ђурђе. Ја доста благ?

Јелисавета. И сувише;
У мојој руци да је твоја власт,
Хе, Ђурђе!

Кнез Ђурђе. Па шта би, јагње, ти,
Ти тако блага, кротке нарави?

Јелисавета. Црногорце бих учила
Тумачит' мојих жеља мигове;
Пламеном моје ћуди ватрене
Нарави њине тврде полуге
У танане бих жице сукала,
Да ми на жеља гласној тамбури
Под лаким перцем оно спроводе,
Што им ја гласом тврде одлуке
Уз добру вољу тихо успевам....

Кнез Ђурђе. Ал' Србо није Талијан!

Јелисавета. Од хијене се лакше питоми
Владар пустиње — лав.

Кнез Ђурђе. Али и питом — владар остаје!
И тешко оном који покуша
Са продржљивом руком махнути
На силног цара жарке пустиње...

Јелисавета. Дакле — да те раздире?
Сад видим
Да ме је некад отац варао
Избором дивним прича лажљивих,
У које ми је тебе уплео
Као јунака најјуначнијег
У овом полудивљем племену. —
И ти си јунак, ти?... Господе мој!
А овамо те гази слабији!...

Кнез Ђурђе. Не, Јелисавето!
Привиђаш, сунце, ти, —
А мене народ љуби искрено,
А све ће оно часом створити,
Што само усхтем ја...

Јелисавета. Да, Ђурђе, да!
А овамо се тајно подиже·
И са Станишом нешто шурује,
Баш к'о да жали ону неверу,
Што си је данас по заслугама
Прогнањем вечним мушки даров'о.
(Вујо перјаник улази).
Сад шта ће опет тај?...

Вујо. Господару!

Кнез Ђурђе. Шта је, Вујо?

Вујо. Добро је господару — а боље ни је у Божјој руци!... тек, вељу, није лијепо!... ждравља ми није!... сијед чојек... п' онда... можда је и гријех?... ал' вељу боље да си га ка' скота убио!...

Јелисавета. И тебе с њим!

Вујо. Де! де!... хоћу л' их пуштит'?... А дошли су и они, да те лијепо моле, господару, за Радоша, да ми га поклониш, господару!... А ево те још и у бешици служах... знаш кад те оно обучавах орлове стријељат'? па на мјеште орла ти, ти уби Иван-бегова најмилија јагара... Е бијаше смијеха... Сиромах Радош неће се скоро насмијати као....

Кнез Ђурђе. Говори ко је дошао?

Вујо. Божа ми вјера, не море! У туђинству је, господару, горак осмијак!.... Тек, вељу, поклонићеш' га?... А ено војводе Шуловић, Мићић, а и капетан Вуксан дођоше лијепо те молити, да ни га поклониш, господару!

Кнез Ђурђе. Нека улазе!

Јелисавета. А ти излази,
Стара дртино!

Вујо. Одавна и стојим, свијетла госпођо, па сам ти и додијао... Хајд'! хајд'! отиси'ћу ја.... ал'.... (За себе). Ова га је прогонила, онако сиједа и стара! Боже, опрости! ал' није у њој све на чисто... мора' је и њу нечастиви репом у памет чарнути, хајд'! хајд'! (Гунђајући излази).

Јелисавета. И ти си господар?
А овамо ти иду робови,
Да ти намера праве путове
Неверства свога оштрим ноктима
Као кртице злобно подрију.

Кнез Ђурђе. Причиња ти се,
Веруј, грлице!
А то су добри људи, добри сви,
Шуловић, Мићић, — а и Вуксан је, —
А што за Орловићем жале?... Хм!
За њим ће, чедо, многи жалити,
Јер беше јунак, храбар, разборит;
Ал' старост — знаш, остарео је,
А старост често умљем помери,
Постаје злобна, пуна зависти. —
(Шуловић, Мићић и Вуксан).
А од куд и докле ћете ви?

Мићић. До тебе, господару!

Шуловић. Распорено ти срце доносим,
Заустави му крв... ти, кнеже, мо'ш
Једне ријечи брзим мелемом

Мо'ш ми залечит' рану дубоку,
Или у срцу сву крв следити...

Вуксан. Дођосмо, господару, и ти, госпођо,
За Радоша вас нашег молити.

Јелисавета (Кнезу на само). „Нашег?“
Е чу ли, кнеже: „њиног“ Радоша?

Вуксан. Да вратиш, кнеже, ону твоју реч,
Којим' но си га прогнао.

Кнез Ђурђе. Да је погазим, —
Али се царска никад не гази!

Шуповић. Баш да је царска,
Да је — Боже опрости — баш и Христова,
Кад као стрела једом поједена
Народу целом груди раздире, —
К'о слабог црва бих је згазио....

Кнез Ђурђе. Ти би, —
Ал' никад ја!...

Јелисавета (на само Ђурђу). Тако, ха!
Буди муж!...

Шуповић. Моли га и ти, светла госпођо!

Јелисавета. Ја молим — ви'ш!

Мићић. Хвала, госпођо!

Вуксан (за себе). Радуј се сада, седа старино!
Од курјака те иште лисица...

Шуповић. Моли, госпођо! Кажи слободно,
Гласића свога слашћу меденом
Заслади горке збиље опоре,
Које на себи носи истина;
Послушаће те, кажи све:
Да није права им'о гонити
Столећа тужног седу старину,
Који је својих груди извором
У годинама жарке припеке
Врхова ових камен росио...
Говори, моли, светла госпођо!...

Ви'ш, лепо би ти израз милости
На дивотноме лицу стајао...

Кнез Ђурђе. А је л' заслужио!

Шуловић. Ко пита то?

Кнез Ђурђе. Ја!

Шуловић. Ти, господару?
И ти си смео мене питати,
Мене — сведока дела безбројних
Којима 'но је старост китио
Тај седи витез?
Је л' заслужио
Да га у тебе моли госпођа?...
О господару!
Ти се не сећаш —
Кад оно страшна сила удари
На кршну земљу Иван-бегову,
Да је обори, да је разори —
И силан паша рикну ужасно
Храпавим грлом шесет тисућа,
Да мачем своје зверске јарости
Колевку тврду српске слободе
Са блатом ропства браће несрећне
Изравна, сруши, згази, измрви, —
Па знаш, ко беше витез бесмртни,
Да силног пашу силом дочека?
Радош Орловић!
Прогнани Радош, да!
Он, јест — кад други тражише
По пећинама мрачним заштите,
Он храбар стаде са неколицином,
С маленим бројем, али с лавови,
Све гора ових снажни синови —
И осим турског робља, плена богатства
Трин'ест је рана дон'о са собом,
Све турског ножа бесни трагови....

Па још ме питаш:
„Је л' заслужио?....“
Да га у тебе жена замоли?
То, кнеже, боли!...

Мићић. К'о да раздиреш
Прсију наших врелу утробу.

Кнез Ђурђе. А што је невера?

Шуловић. Зар он?

Јелисавета. Што је издајник?

Вуксан (за себе). Издајница си ти!... хијено злобна
Што 'но осмехом доброћудности
Пламен прикриваш пакла нутрашњег....
— Гле, шапће опет кнезу на уво;
Ено се смеши... Ех, пропао си!
Упропастио те осмех једини,
Војводо наша — стари Радошу!...
(Гласно). Опрости, кнеже, издајнику том!
Тај издајник је сву крв пролио
За Иван-бегов и за Ђурђев дом....

Кнез Ђурђе. „...Том издајнику?...“
Издајник је, да!
Свака му длака седог темена
Јасно сведочи срамну издају....
— Једно се чудим: како дођосте,
Како хтедосте, како смедосте
За издајника тога молити?...
Ил' је завера?
Ал' хајд', одлаз'те!
Син Иван-бегов уме презират'
Подлости ваше сваку намеру!...

Вуксан. То беше оштро.

Мићић. Жив Црногорац није слушао
Од кнеза свога таке увреде. —
Е, хајд'мо сад!

Шуловић. Ово је јад!
Ово је клетва, то је несрећа!

Змијскога једа то су потомци,
Што ће нам земљи бистре изворе
Са смртоносном пеном мутити. (Сви троје одлазе).

Јелисавета. Е чу ли, зликовци како говоре,
Да издајника старог измоле?

Кнез Ђурђе. Нису зликовци —
Само их силна љубав заноси
За старим другом своје младости;
Ал' сада с Богом!
Са митрополитом
Данас се јоште морам видети.
Он један може ову бујицу,
Што се к'о силан вихар подиже
Због прогнанога старца војводе,
Своје ријечи силом чудесном
Утишат' часом и умирити... (Кнез Ђурђе одлази).

Јелисавета (сама). Радош прогоњен.
То бледо чело вечне озбиље —
Сад нек' по странству мрском лутајућ'
Разбија кости тврде лубање,
Премишљајући црне планове,
Што Венецији грдој хтедоше
Одрећи помоћ земље дивије, —
К'о да је штета, ако изгине
Оваке рите читав милијун?...
Сад има каде мржњу гојити,
Изрицат' тајно — јавно викати:
„Нећу и не дам своје синове!
„Нећу штампару! Нећу дуждеве!
„Венецијанске нећу дарове!..."
Нека, нек' виче, па да промукне,
Овде му нико не мож' чути глас...
Само Станиша
Још он остаде?...
Али и његов закуцаће час!...

ЧЕТВРТА ПОЈАВА

У двору Радошевом. Мира и Милка, а за тим Бошко, Богдан и Радош Орловић.

Мира. Милка, — је л' лепа
Та Венецијанка, наша госпођа
Је ли дивна?
Кол'ко јој се вереници диве,
Помрачујућ' сунце са песмама,
У којима њу једину славе?
Казуј брзо, опиши је верно,
Не знаш, горим, што бих радо чула
О лепоти Ђурђеве невесте.

Милка. Лепа је, Миро.

Мира. Само лепа?
И то мислиш да је доста за ме?
Дан је, реци, вечитоме сужњу,
Што у тами век векује пустој —
Дан је сјајан, божанствени дан је;
А немој му описат' дивоте,
Које носи са часови сјајни,
Више ћеш га ожалостит' само;
Неће знати каква је лепота,
Што се већма пред њиме сакрива?...
Опиши ми лице, уста, косу,
Драж очију, нежност руку белих,
Стас и гипкост хода поноснога,
Звук умилан изабраних речи,
Што толико срце очарава. —
Тад' ћу појмит' лепоту највећу,
Што се широм проноси по свету...

Милка. Да опишем што сравњења нема
Са ма чиме на големом свету. —
Узми злато, са прашином сравни,
Када сјајно истом довокано
У прах прљав угља гаравога

С несмотрења мајсторовог падне, —
Је л' да лепше и сјајније сине
У присенку прљаве прашине?

Мира. Јесте —
Али ти ме само мориш, Милка,
Извијањем сравњивања дуга...

Милка. Ил' још боље —
Кап пелена горка
Са меденом упореди слашћу...

Мира. Ја те не разумем,
Злато с прахом, мед с пеленом горким,
А са златом, медом и пеленом
Њу сравњујеш и лепоту њену?

Милка. Јест — она је свему равна, Миро!...
Ход поносит, лице, мислиш дан је,
Који срећу народима носи —
Поглед мио, осмех очарава.
Ал' путнику, што кроз море сухо
Африканских пустара далеких
Конацима удаљеним стреми,
Таки осмех времена и неба
Са радошћу не препуња душу, —
Воли чути грома лелек пусти,
Лавеж лава — нег' осмех онаки —
Јер му блискост самума казује...

Мира. Сад и самум сравњујеш са њоме?

Милка. Уста ковчег нечувеног миља,
А глас што се преко њих извија,
Мислиш да је песма славујчади,
Тако силно, тако меко јечи; —
Али речи... ах немилих речи!
К'о у меду несносна жаока...

Мира. Казуј, шта је?
Је ли лепа, је ли блага, кротка?
И господар ове земље кршне
Хоће л' збиља срећан бити с њоме?...

Милка. Срећан?... срећан бити с њоме?...
Можда хоће... Гле природу, Миро!
Смрт раздаје, кугу и морију,
Рађа кљасте, неме и богаље,
Па је човек опет срећан с њоме. —
С истих уста он ће слатко сркат',
Мед и отров — смрт и живот, Миро.
(Бошко и Богдан Орловић долазе).
Али ево Бошка и Богдана —
Нек ти они опишу лепоту
И причају срећу колика је!...

Мира. Шта је, брате? Што си тако блед?

Бошко. Капи крви немам
Све исиса она змија јетка.
Онај отров из земље латинске —
Све исиса, само оста јед
Па сам, селе, и зелен и блед.

Богдан. Жури, селе,
Иди заповедај!
Три нам подај оседлати вранца,
Црне длаке као црна ноћ, —
Ил' још боље: као туга наша,
Јер Радоша кнез је прог'но Ђурђе,
Да се никад не поврати више
Отаџбини за живота свог....

Милка. Ох, зар њега?

Мира. Ох, зар баба мог!...

Богдан. Јест баш њега —
Њега слаба, стара,
Њега гони у туђинство мрско,
Од крваве столетија борбе
Измучене кости и мишице
У туђинству вечно да одмара...
(Радош Орловић долази).

Мира. Бабо! Ах бабо мој.

Радош. Је ли спремно све?

Кнез се, децо послушати мора,
Јер неверство смрћу се дарива.

Бошко. А прогнанством вера и поштење...

Мира (кршећи руке). Ах бабо! бабо!

Радош. Јест, за рана свикните слушање!
Гле'те мене — седа, слаба, стара,
Како лепо слушам господара.
Рече л' некад: напред, старче седи!
— Као бродар мутног океана,
Што окупан сланом пеном дере
Кроз страхоту ричућих таласа,
Вас окупан крвцом срца свога,
Прскан клетвом падајуће скоти,
Јурио сам по бојној страхоти
За слободу и за престо дичан
Ове наше отаџбине кршне...
А кад борба вечита додија
И планински помалакшу лави —
Мене седа, мене старца прати,
Отаџбини да се мир поврати....
Децо, децо, слуш'о сам га ја!
А сад мене гони немоћна!...

Мира. Ох уби га, Боже свемогући!
Ил' му слепи онај језик грешни,
Којим' но је изриц'о прогнанство!
Пусти тугу, да у сузам' грозним
Вид искапље пакосних очију...

Бошко. Немој клети,
Немој њега, селе!
Нас прокуни, твоја брата оба,
Клетвом ништи вереника свога,
И у болу неизмерне туге
Реч над нама изреци ужасну:
„Да сте неми, слепи и богаљи!
„Не видели света, ни светлости,
„Док год ножем освете крваве

„Не вратите мога милог баба!...“
А да чује са висине плаве
Творац света чудовишта људи:
Постом мучи своје вито тело,
Једноничи и среду и петак, —
Док од поста не малакшеш бедна
К'о на мразу укинути цветак.

Богдан. Нећеш донде, не!
Ни три петка нећеш мучном глађу
Гиздав састав свога рушит' тела,
Па или ћеш у наручју меком
Грлит' баба, љубит' чело старо,
Ил' целиват' браћу — ал' крваву.

Бошко. То нек' буде!... Божије ми вере!...
Са човеком слобода се рађа,
Њу уништит' не сме кнез земаљски,
Са животом узима је Бог!

Радош. Лакше, децо!
Крв штедите жарку —
За млађано требује вам жиће.
А ја, децо, живот више нисам!
Или можда животом зовете
Онај стари у планини бор,
Што не даје ни гране ни листа,
Само спомен од векова носи
И поноћи немој приповеда
Ломљавином сухих огранака
Свога срца дуговечни бол?
Ја сам, децо, немоћан и стар, —
Па док пређем ово кршно стење,
На'ћу мира — на'ћу црни гроб...

Бошко. Па и пеп'о нека ти увреди,
Заслужује освету и смрт.

(Слуга улази).

Слуга. Све је спремно.

Радош. „Све је спремно....“
Орловић је спремио за Ђурђа
Сјајну круну, престо и господство;
Ђурђе спрема Орловићу — гроб!...
Миро, с Богом!...

Мира (падајући му на прса). Бабо! Ах бабо мој!

Радош (притискујући је к срцу). Дете моје!

Мира. Ох, толика неизмерна бољa,
Под којом би свет задрхт'о цели,
Срце гази ногом оријашком;
А по души као оркан бесни
Сваку радост, сваку наду коси, —
Али срце као земља црна,
Што на себи сву тежину вуче,
Целу тугу, цели терет носи...

Радош. Мајке немаш — умрла је, Миро,
Бабо ти се повратити неће,
Браћу пази, Бошка и Богдана,
Они су ти и отац и мајка...

Мира. Сироче сам без оца и мајке, —
А сузе су клетва сирочади; —
Ох, па Бог д'о свака суза горка,
Што ми кане из очију црних,
Згорчала му један часак жића!
Толико ћу накапати суза,
Да у мору горчине и бола
Вечитост му као сламка плине...

Радош (гледајући кроз прозор). Сто сам пута
из шешане дуге
Са врхова камених планина
Полумесец обар'о крвави,
И громовним довикив'о гласом:
„За крст, децо, и слободу златну!...“
А данас ми ни гроба не дају
Тврди кланци, немилосно стење!... (Сузе му потеку низ образ).

Богдан. Ове сузе крв нек' плати мрска
Из прсију срамног безбожника!

Бошко. Сто самртних мука и болова
Једну сузу осушит' не могу
С седе браде родитеља мога. —
Па кам' да је силнији од света,
Да му море источим живота,
Да осветим сузу баба мога!

Радош. С Богом! С Богом, отаџбино кршна!
Миро, с Богом! (Сви троје одлазе).

Мира. И не мож' умрети.... (Пада Милки у наручја).

ТРЕЋИ ДЕО

ПРВА ПОЈАВА

(Соба у кући кап. Ђурашковој. Марта са малим дететом на крилу, а старије дете, Иво, игра се око свога оца. — Капетан Ђурашко ћути суморно.

Марта. Господару!
(Кап. Ђурашко ћути).
Ђурашко!
(Кап. Ђурашко ћути).

Једнако ћути, сиромах Ђурашко! Сирота земљо црногорска! Од како нам прогнаше старога Радоша, не можеш видјети веселога погледа — брига на челу, а сињи терет у грудима!... Ах!... Иди, Иване, моли оца само једну једину ријеч да прозбори; моли га, те ваљда ће тебе чут'?...

Иван. Бабо, бабо, мајка те моли, бабо.... (Хоће да му се попне на крило, али га Ђурашко отисне од себе).
Бабо се љути, мајко! Бабо ме не воли....
(Иво плаче).

Марта. Онда ни себе не воли!

Кап. Ђурашко (у мислима). Ни себе не воли.

Марта. Та ти си исти он! Исте очи, чело, уста, нос, ход — исто јуначко срце!... Од твоје врсте, сине, ни у снази снажнијега, ни у памети разумнијега ја још видјела нијесам.

Иван. Па кад одрастем, мајко, са бабом ћу исти у бој — је л', мајко?... Пак ћу да сијечем Турке, да доносим главе, а кнез ће ми поклонити коња и сабљу, као што је и бабу дао, је л', мајко?...

Марта. Јесте, сине мој; у војсци неће бит' бољега витеза од тебе —

„— Само мајци до коња дорасти,
„Та до коња и до бојна копља...“
Брижно ће те опремити мајка;
Свионим те опасати пасом,
Витешкијем украсити красом!
Оштром палом и пушком убојном,
А заклонит' заставом тробојном...
Па ће тебе световати мајка:
„Буди витез, буди силан, славан!
„Буди, сине, Обилићу раван!
„Турке сеци, Косова се сети!
„Те ми, сине, дедове освети!...

Иван. Бићу као и бабо, — пак ће ми госпођа Латинка поклонити од свиле појас, као што је и бабу поклонила.

Марта. Од црвене венецијанске свиле, сине; то веле да је најјача и најљепша.

Кап. Ђурашко (за себе). Од кад се свилен појас понесе,
Лепшега није нико понео:
Шарен к'о змија, ал' опружнији —
Баш се до срца мога упио,
Па је испио
Из груди мојих сваку здраву кап,
К'о гуја, на искап...

Марта. Ђурашко!
Господару мој!
Јест стидно мени тебе питати —
Што ћутиш? шта је? какви јад?
Какви л' је облак чело притиск'о,
Те мути онај поглед љубазни,
Што ме је свакад 'нако весело,
'Нако умилно, пуно љубави,
'Нако светао — досад сретао.
А сада?

Кап. Ђурашко. Марта! Марта!

Марта. Ах, Ђурашко!
Пет година је — срећне године!
Што ме на саму срећу учише,
Па ме са срећом чисто мучише —
Све љубав сама, речи медене;
А сад!
Суморно чело, груди ледене —
На устима је реч занемела,
У оку тама вечна немила.
Ох, кажи, Ђуро — д' ако помогнем —
Какви те мори јад?

Кап. Ђурашко. Срећан сам био, Марта, до сад!...

Марта. А сад?

Кап. Ђурашко. Сад сам несрећан!...

Марта. Несрећан, данче! А зашт' несрећан?
Та ја ти говем, дворим, угађам, —
Та ја те љубим, сунце, љубим те!
Кад снивам, љубим; љубим, када бдим,
Кад лежем, — љубим, кад се пробудим,
Ти си ми јава, молитва, ти сан —
Ти си ми срећа —
И ти си несрећан! (Сакрива лице рукама).

Кап. Ђурашко. Бољу си срећу ти заслужила,
Ах, бољу, душо — ја сам несрећан! (Љуби је).

Марта. Та погле Ива, твога синчића!
Ах, погле наду и моју и твоју,
П' онда ми реци, да л' си несрећан?

Кап. Ђурашко (за себе). Не смем га гледат' —
При погледу ћу томе свиснути,
И опет морам, — па ма свиснуо...
(Гласно). Ох, ходи, сине, ходи, Иване!
Сунашце, ходи! Ходи, звездане!
Ох, ходи, сребро, злато, алеме!
Дубоких рана кротки мелеме! (Дете му дође на крило, он га љуби, после га подуже гледи).

Кап. Ђурашко (за себе). Мој живот то је слава, надеђа.
Пупољак први мога пролећа —
И све то за њу сад да оставим,
И за њу свет мој да заборавим?
Ал' је од света она силнија,
Од свега ми је она милија,
Мој свет ћу њојзи жртвоват'!... (Оставља дете, диже се и спрема да одлази).
С богом, Марта!

Марта. Зар већ одлазиш? Зар већ и с Богом?
Зар да оставиш мене, Ивана?
А одавно је веруј, Ђурашко,
Како га ниси 'вако милов'о,
Баш од кад дође Ђурђе с госпођом...

Кап. Ђурашко. Јест, баш од онда —
С Богом! (Капетан Ђурашко одлази).

Марта. Нешто је сетан —
Нека га боља мучи, сатире;
У лицу ми је блеђи, тавнији,
У погледу је много тужнији,
По вас дан ћути, никог не гледа;
Ћутећи легне, ћутећ' устане,
Каткада само тешко уздане —
По некад севне сјајним очима,
И неке речи грми, говори,
К'о да су с њиме сами злотвори.

После иде... Ал' куд и кам'?
Ја не знам!:...
Кад кући дође, дође суморан;
Нудим га јелом, вином, ракијом
И сарајевком и севдалијом,
Не би л' у злату љубав планула,
У томе жару мука минула,
Ил' су за песму груди ледене?
Пољупце можда тражи медене?
Онда га љубим —
„— Љубим те срце, душо, животу!
„— Живота мога дичну диводу!...
Он ме отисне. —
Ах, Боже мој!
Можда је срце дао милијој?
Можда ме мрзи, можда презире,
Можда за другом дичан умире?...
Ох идем, идем, да не пресвиснем,
Да бар са срца сумњу потиснем...
А следићу га стопу по стопу
Кроз пусте горе, села, колибе,
И кроз лугове света Божије,
Да корен нађем мога терета. (Узима дете на руку).
Ајд', сине, ходи, Иване?
Тамо под оним брестом на пољу
Лепше је седет' — ваздух здравији —
И тичица је чути милопој.
Каткад и ор'о кликне храпаво,
Путујућ' журно с нашег Ловћена
У удаљене тамо долине,
Што се уз море смерно спуштају.

Иван. Па хајде, мајко! На ономе месту и бабо најрадије сједи.

Марта. Јесте, и он.... (Одлазе).

———

ДРУГА ПОЈАВА

Башта око кнежева двора. Марта, а затим Ђурашко и Јелисавета.

Марта. „— Туде ће проћ' —“
Тако ми чича Вујо прорече, —
Ох да не рече, да ми не каза!
Јер казивање је пуно отрова,
Пуно несреће, пуно поразе:
Овуда, вели, често пролазе,
Њих двоје сами, он са госпођом —
Ал' даље не хте стара тврдица
Потрошит' речи. — Нити лукавством
Ишчупат' могох тајну једину.
За што пролазе? Куда одлазе?
Шта бива с тајном шетње њихове?
О томе ћути — дакле тајна је,
Што слабој жени знати не треба...
„Њих двоје сами“, ох срце, срце,
Јадова мојих слаби ковчеже,
Отровне крви трошна чинијо,
Како ћеш стегнут' оне валове,
Што по жилама грозно ратујућ'
У збуњен мозак јурно продиру!?
Ил' ћеш се следит'?
Да, следићеш се!
Кад шапат чујеш њине љубави:
Кад румен видиш страсти несрећне,
Како по лицу бујно прострв се
Пламеном грешним даље продире
И тамном оку светлост ужиже,
Што сјајем својим верно казује
Усплахирене крви намеру. —
Ал' ево иду!... њих двоје, јао!...
Она се смеши... Ох, па лепа је!
Ох, ослепела!...
А он шта чини?... Нешто говори,
И снажном руком тресе ножеве —

Сад стаде, и очи подигнув
Песницом прети небу поносном... (Марта се сакрије у шипраг, а Јелисавета и капетан Ђурашко долазе).

Јелисавета. Па, капетане,
Знаш ли одиста,
Да баш постоји така завера?

Кап. Ђурашко. Постоји —
И постојана је у свом неделу,
Да са престола Ђурђа обори:
Шта Ђурђа?... шала!... тебе, светлости!
Твој сјај је њином оку додиј'о,
Па их је тамом мржње водио
У црне дворе вечне омразе,
Где мрзитељи твоји одлазе
На тајно веће грозне освете
Противу Ђурђа и Јелисавете...

Јелисавета. Да, против мене,
Ја сам им оку трн!
Па мачем мене мисле вадити.

Кап. Ђурашко. Ал' ће са трном око испасти.

Јелисавета. А зна ли Ђурђе то?
Је л' чуо што?

Кап. Ђурашко. Још ништа.
Он тражи зрео плод....

Јелисавета. Та да!
Станиша му је род.

Кап. Ђурашко. Брат —
Кога је некад више волео
Него на челу круну злаћану.
Тек од кад тебе виде млађану,
Од кад ти поче нежно тепати:
„— Јагњенце, сунце, чедо, зорице!..."
Јест, од кад твоје виде зенице,
Од онда стаде срце цепати —
Пола је само срце његово...

Марта (за себе). А другу полу ти си отров'о.
Кап. Ђурашко. Па да му кажем, не би веров'о:
„Твој брат се, кнеже, срамно подиг'о
„Опреман с злобом и са завишћу,
„С престола мисли да те обори.“
То не би веров'о.
Јелисавета. Не би никада,
Речима не би, али делима!
Кап. Ђурашко. Речима мојим
Устопце следи њино недело. —
Јелисавета. А је л' дозрело?
Јер Ђурђе тражи зрео плод...
Кап. Ђурашко. Још данас, светлости,
Одређено је да се састану
Код манастира Свете Тројице;
Ту Бошко, Богдан, Станиша
Поделит' мисле срамне улоге,
Како ће лакше моћи скинути
С темена твога сјајни дијадем. —
Ту ће с' одредит' час и начини,
Кад ће и како ти крволоци
Са крви твоје бистри потоци
Угасит' жеђу своје освете...
Јелисавета. Па јеси л' спреман ти
Да их дочекаш?
Кап. Ђурашко. Перјаници су спремни....
Чим први корак они учине,
Други ћу ја.
Јелисавета. А после, Ђурашко?
Кап. Ђурашко. Кад они изгину,
Нема се после ко противити;
И Венеција ће бити спасена —
Ја ћу је спасти! Ја, видиш, светлости,
Покупићу ти деце хиљаду,
Која ће својом снажном мишицом

Кројити мору рујне хаљине
Од мрске крви бесна Турчина.
Ох, светла госпо!... То су лавови,
Та мала чета што ћу водити —
То су громови, што ће смрвити
Тирана турских густе редове,
То су редови, што ће дочекат'
Пустара даљних пусте синове,
Да им са врхом својих мачева
Ценета сјајног плаве сводове
Проринув срце души покажу...
То су бедеми —
Али, светлости,
Кад се са груд'ма вратим рањеним,
Ко ће ми тешке ране привити?...

Јелисавета. Ја.
Ја ћу ти сама ране привити,
Ја ћу љубити — ја! Ох, Ђурашко,
Још не знаш мелем жарке љубави!

Марта (за себе). Зна! зна!
Та љубила сам га стократно
После бојева тешко рањена. —

Кап. Ђурашко. Још не знам — али
Чисто бих старе ране дерао,
Да се млађаном крвљу обнове.

Марта (за себе). И подер'о си,
И раскин'о си,
И ранио си срце згажено,
И згазио си срце рањено....

Јелисавета. Поштеди ране, рано, соколе!
Та моје срце ране не воли,
Ни крв — бар твоју крвцу не —
А она тисућ?... Та нек' изгине!...

Кап. Ђурашко. Јаох, госпођо!
Твоја ми светлост памет занесе —
Те и не постив часне постове
Путиру ступам сласти небеске... (Он је пољуби).

Јелисавета. Сад шта то би?
К'о да се гране нешто повише?
К'о да у шибљу неко уздише?

Кап. Ђурашко. Моја је душа то уздахнула.

Јелисавета. А у мом срцу сва крв сахнула;
Ал' одлаз', иди брже, соколе!
Није да срце тебе не воле,
Него што није време љубави —
Што су нам дани....

Кап. Ђурашко. Дани крвави...
Ох идем, идем, светла госпођо,
Ил' да им подле кости изломим,
Ил' да у својој крви утонем. (Јелисавета и капетан Ђурашко одлазе).

ТРЕЋА ПОЈАВА

На истом месту: чича Вујо, а за њим Марта.

Вујо. Лијепа је то кажа, коју ми кажеваше покојни игуман Макарије о сотони — буди Бог ш нама!.. Сотона је, вели, ђаво.... (ту се чича Вујо прекрсти). а ђаво, вели, има реп и папке — нос му је, причаше, рутав, а из ушију му брци полазе; па вели, ђе папком земљу зарије, онђе остају трази крвави... Буди Бог ш нама! А то је све, што је светоме Јовану табан откин'о, а бијаше дузтабан... Па је и памети ситне; доумљив је, чудо од свијета! Махом се предругојачи: часом тица, мачка, змија — после се начини нека старкеља или бабетина; ну, вели, нешто му је баба у вољи — а бо'зна каткада бива и лијепа ђевојка... Па баш се некако премишљах: да није како и свијетла госпођа ђавоље кољено?... Латинка јест... а „Латини су сушти

ђаволи....“ Тек некако није чист поса' — Ђурђа залуђе, те Радоша у туђ свијет прогони — народ се цијепа, племена се крвавијем очима гледају... (Марта иза жбуна излази).

Марта. Иване, о Иво!

Вујо. А гле Марте!... А шта ти, жено, ту чиниш?... Па тако неочешљана, блиједа, као да си се са мртвима цјеливала?... Па онда зар ти је овђе дијете?... Е! е! бора ми и ова је умљем шенула!

Марта. Дакле ја нисам дома?
И то не беше сан?
Све зар бијаше сушта истина
Што сам на овом месту видела?
И њу и њега?... и, јаох, Боже мој,
И клетву моју, његов пољубац!?
И уздисај и његов загрљај?
И грешну румен лица њезиног?
И дивљи пламен ока његовог?
И оно: ах и ох — и муку вечиту,
Што им сажиже душу неситу?...
Да, све сам чула срцем пребујним,
Како се мазе гласом нечујним;
Она к'о змија чисто сикоће,
А он к'о сури ор'о кликоће —
Показује јој гласом храпавим
Жеднога срца грешну намеру —
После издаје браћу — заверу,
А сâм у себи крије неверу....

Вујо. Ма шта је ш тобом, Марта?... Вјера ми Божа, као да нијеси при свијести; читавијем тијелом дршћеш ка' оно прутић... Зима ли ти је, што ли? Тек свакако си обољела... Иди дома, дијете, ма ти и ја послао баба Манду, а лијепо ли ти од свачега знаде!... Можда си ђе и нагазила?...

Марта. Јест, нагазила! (Марта одлази).

Вујо. Та је полуђела!... И то ће бит' њезин поса', а ну да к'о би ждравом чељадету умље изио?... Чини су то, баш њене чини!... И капетана ено опчини, те од некога доба иде као занијет... А уша' сам јој у траг... тек морам ћутати, јер ако осјети — мож' ме претворит' у сјекиру, или у будак ил' тако што.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА

Слава на Цетињу — из далека се чује весеље народа: гусле, песме, пушке попуцују и т. д. Бошко, Богдан и Станојло Шуловић.

Богдан. Гле весеља, Бошко!

Бошко. То је лето у сред зиме наше!

Богдан. То је ватра,
Што се игра мозгом усијаним
У грозници болесног народа.

Станојло. Шта, зар мислиш да осећа народ?

Богдан. Осећа ли?
А може ли не осећат' бољу,
Што му суши срж костију снажних?
Може л' не чут' што и лузи чују?
Прогнаше ти седога сердара!
Може л' не знат' што и горе знаду?
Већ рођени брат на брата реве,
Да пакосној угоди туђинци!...
То не знати, или не чут', браћо,
Проклетство би бесвестија било,
Што на звери ругобној почива...
(Једна гомилица народа ближи се).
Еј ти, брате, дели-Црногорче!
Ход' овамо!

Видећете, осећа ли народ?
Док искушам ово Црногорче,
А уз огањ руменога винца
Неће крити свога осећања...
(Један Црногорац се приближи).

Црногорац. Шта би са мном, млади капетане?

Богдан. С тобом ништа — ал' од тебе хтедох
За Крајину да разберем пусту —
Јер мним, да сте листом Крајишници.

Црногорац. Добро нам је, ђе гођ винце роди,
Ма некако овђе на Цетињу
Боље ни је него у Крајини —
Јер, простићеш, вина изобиља,
Чаброви га калуђери вуку... (Пева):
„Ој! Крајино, крвава хаљино
„Ој! ој! ој!..."
Али даље, тако ми мјесеца,
Не бих знао за сву Арбанију!

Богдан. А кидишу л' Турци на Крајину?

Црногорац. Хе, некако чешће но до селе,
Јер им није онога топуза,
О који им прскаху главурде. (Пева):
„Јунак беше Орловићу Раде..."
Јунак богме!... Хе, а данас? Данас
Бог ће знати ђе је мудра глава!
Ил' у гробу ил' на гробу нође?
Ал' свакако ка' да и не живи —
Капетане, туђинство је тешко!... (Брише сузе са образа).

Богдан. Тешко њему!

Црногорац (пева). „Тешко њему, тешко сваком другу!
„Ко не слуша свога старијега..."
Сâм о својој радио је глави —
Невера је био господару...

Богдан. Зар он невера?
Он, који је у бојеви љути

Верност своју крвљу печатио?
Црногорче, слушај!
Није њега кнез прогнао Ђурђе
Због неверства или недослуха,
Већ за љубав пакосној туђинци,
Која желећ' обладати кнезом
Журила се стазом сотоновом,
Не штедећи оштроумље змијско
Мењала је подлост са преваром —
А обоје уздижућ' сузама
До врхунца светога поштења —
— Отрова му умље, срце, душу,
Те безумник ено шта наради!...

Црногорац. Црну Гору у црно обуче. (Пева):
„Ој давори, ти Косово равно!
„Шта си данас дочекало тужно,
„После нашег кнеза честитога
„Да Арапи — да..."
С Богом, капетане!
Дружина ми измаче далеко! (Пева):
„А ја јунак без дружине нећу".

Богдан. С Богом, брате! —
Е осећа л' народ?

Станојло. Он осећа — ал' како, Богдане?
Као кад му њиве и ливаде
Град побије ил' жега опрљи.
Он с рукама прекрштеним гледи
Гнев ужасни срдитог божанства;
Гледи, бледи... а из груди опет
Побожности молитва се краде:
„— Хвала њему, а грешни смо људи,
„Те нам Господ посла наказање:
„Град побија — а трескови мрве
„По горама стадо и пастира..."
А би грешан
Одбијао силу свемогућег —
Ма дркће му слабачка десница.

Ум је мален, недостижно му је
Да и владар земаљских низина
Не сме своје пуштати громове
На упорну главу противника?
Не чу л' како ниско, како мраву равно
О поштењу непримерном суди?
„Сâм о својој радио је глави,
„Невера је био господару...“

Бошко. Тако рече,
Ал' кад крв потече,
Мач ће његов очајнијем гласом
Чуло тражит' срамног насилника,
Иштућ' грозно, крвавим сузама,
Поштовање народне слободе.

Станојло. Све је тако, Бошко. —
И ја нисам, браћо заточници,
Сумњичење моје откривао,
Од завере да одустајемо;
Не, вере ми!... крв ми кипи силно,
И чекајућ' по модрим жилама
Час умире, час к'о пламен живи
По животу сваку мис'о згара
На освети што се не одмара...

Бошко. Ал' где је Станиша?
Где Ђурашко?
Реч је била при залазу сунца
Да се нађу у овоме лугу?

Станојло. Јест истина!
Па их нема —
А већ ево и сутон се хвата,
А из њега вири месечина.

Богдан. Мени нејде у вољу Ђурашко.

Станојло. Много ћути...

Богдан. Кратко збори...

Бошко. Зар сумњате?
То не ваља, браћо!

Другови смо једномисленици,
Осветници и завереници —
Пре бих рек'о да се изменило
Подобије силног Иван-бега,
Син му млађи — витешки Станиша.

Богдан. Од терета, Бошко!

Станојло. Од увреда.....

Бошко. Око му је мутно,
Чело тамно,
Реч студена, хладног умишљаја,
Чисто пркос брацког осећања,
Нема руке, нема руковања....

Богдан. Дост'!
Ев' иду!...

ПОЈАВА ПЕТА

Станиша, капетан Ђурашко, више њих младих капетана и пређашњи.

Станојло. Где сте, браћо?
Ил' не знате шта су часи дуги,
Кад се у дан жалосних збитија
На вас, браћо, жељно ишчекује?

Богдан. А нама, Станојло,
Сваки тренут вечност је бескрајна —
Од како нам прогониште баба.

Бошко. Вечност мучна, пуна мученија.
Плам што ништи и срце и душу.
Мислим нема једне капи крви,
Што у жилам' целог створа мога
За осветом не жедни крвавом.

Богдан. Час је куцн'о,
Сад од тебе зависи, Станиша,

Да на теме златну круну метнеш,
Ил' да будеш презирани роб?

Бошко. Бирај!
А што разум студен не појима,
У пламену часа јединога
Освета ће учинит' ужасна.

Станојло. Ти нам буди вођ!

Богдан. Ти поглавар —
Ти, Станиша, све!
Јер трпети ово, што нам жена,
Што нам човек занесеним умом
У часови дивије бесвести
По упуту издајнице једне
Бесавесно газећ' каља земљу,
Тлачи закон, поштење и све —
То трпети зар да Србин сме?

Станојло. Да нам каља образ и поштење!

Богдан. Да нам гони седе родитеље —
Па да брата, ал' ваљанијега,
Жаоцима тупих досетака
К'о скитницу, као бескућника,
Пред очима жене безобразне
Тек онако немилице вређа...

Станојло. Чујте, браћо!
Дан се враћа нечувеног греха,
Дан мрзости, дан покора грдна,
У коме ће од небратске руке
Брат издахнут' у мукама тешким...
На што башит' што сви знају редом,
А спомињу само са трепетом:
— Кнез Ђурђе је довео Латинку,
Власт јој даде над слободом нашом;
Она змија, јетка, лепа, сјајна,
У сузама смрт простире ледну,
У осмеху ропство и прогнанство.
Господар је слуша — господар је роб!

Та сви знамо
Како прогна Орловића седог —
За толике заслуге витешке
Да по страним крајинама лута,
У туђинству да потражи гроб. —
Мужеве је са челом озбиљним,
Што Балшину круну одржаше,
Увредама нечувене мржње
Отиснуо од престола свог....
Па кад земљу црним плаштом зави,
Кад нам оно срца закрвави —
Орловића кад прогони седог;
Дигоше се стари столетници,
Дивног доба седи споменици,
Са Мићићем она мудра глава —
Онај витез, онај другар верни,
Брат убојни прогнаног сердара,
Та Шуловић!...

Богдан. Зар твој отац?

Станојло. Јесте, Богдане!
Он с Мићићем
Дигоше се молит' господара:
Да им пусти од столећа целог
Једног брата, јединог другара.

Бошко. Па, Станојло?

Станојло. Госпођа се смеје,
А господар прекорним речима
Одбијајућ' старости немоћној
Опрашта им... чујте само!
Што су хтели, што су хтети смели
За старога молит' издајника!

Бошко. Ха! ха! ха!
Е чу ли подлост братску, Станиша, —
П' онда не убиј, не окрвави
О братске груди храпав гребештак?

Станиша. Разумем, браћо, све.
Ја видим пропаст коју отвори
Сплетака туђих смели извршник
То чедо лепо дужда млетачког,
Ласкања њиног отров погани,
Та жена бедна, та љубав једна,
Мог брата Ђурђа искра паклена —
Што се од груди црног ђавола
У злокобноме часу одвоји,
Да међу собом браћу раздвоји....
Али смо браћа — па...

Станојло. Ви браћа?
Е, ко би и то рек'о, Станиша,
Зар може братац брата вређати
Онако ружно, 'нако немило?
Или се мени тек учинило?
А он те можда вол'о, љубио,
Те милошћу те својом убио?...

Станиша. „Ми нисмо браћа —"
И нисмо браћа ми!
Та да смо браћа, та да смо људи,
Та да смо синци бега Ивана,
Та зар би мог'о тако презрети
Отаца својих витешку крв?...
Та зар би мог'о ону старину,
Подобу благу оца нашега,
Ратова давних сабљу сломљену —
Зар би га икад мог'о прогнати?

Први капетан. Страхота, браћо!
Та реч ми дере чисто утробу

Други капетан. А мене, брате,
Као да живи пламен сажиже,
К'о да ми неко руком гвозденом
Големе снаге вољом дивијом
У сваком живцу живот раздире...

Трећи капетан. Ја бих је, браћо,
Као грехова биљку погану,

На реповима коњским растрг'о —
Или сажег'о, или убио.

Кап. Ђурашко (за себе). А ја?
Ја бих је љубио.

Први капетан. Пак да шта ће од нас бити, браћо,
Кад се ор'о из гнезда покреће,
Које су му деди по Косову
На високим утврдили стенам' —
Кад се гони свој рођени брат?

Станојло. Зло ће бити —
Дичан унук лава косовскога
У тамници на смрт чека грозну,
Бановић је осуђен на смрт...

Сви. На смрт?

Први капетан. Зар Бановић?
А кро' што, Станојло?

Станојло. Патећ' оно голобрадо момче,
Што Латинци из Млетака дође,
С копилетом дозрелог лукавства —
Кроз кршеве нашијех планина
Верући се као веверице
Од умора ил' слабости дечје
Клецну нога у Талијанчета,
И пре што ће витез опазити —
Опучи се низа мрко стење,
Те стрмоглав, пак у амбиз доле...

Први капетан. Па зар за то да погине, болан?

Станојло. Да се стреља из шешане дуге
Као звере у планини пустој,
То госпођа Латинка захтева,
А госпођи послушан је роб.

Бошко. Он нек буде роб!
Ал' на лава синџир вргнут' неће,
Никад неће, вере ми и Бога!
Док кроз жиле крв протиче мрка

И витешка пара у грудима
Од живота даје врели знак,
Донде неће Црногорац храбри
Неће бити ни слуга ни роб...

Сви (из гласа). Неће никад!
Јунак није роб!

Богдан (извадивши нож). Ево ножа.
Слобода је света —
И унуче нек му је проклето,
К'о уштеди живот дати бедан
За слободу отаџбине кршне.

Први капетан. Десна му се Бог д'о осушила!

Други капетан. Дуга пушка рђом зарђала!

Трећи капетан. Скап'о да Бог да!
Ко не дигне противу насиља
Из ножница мач освете свете.

Кап. Ђурашко. Не имао од срца порода!

Бошко. Нека има —
Ал' да буде нагрђен страхота,
Као име срамног издајника;
Нека има и сестру и љубу,
И унучад, све девојке дивне, —
Ал' да Бог да све у срамном греху,
Стидећи се себе и свакога,
Турским страст'ма угоднице биле.

Сви Да Бог да!

Станиша. Стојте, браћо!
Ево овде и мојега ножа,
Ево срца, што ће крв проливат'
За светињу нашег предузећа.

Сви. Живео Станиша!

Кап. Ђурашко. А кад је рок?

Станиша. О Духови.

Кап. Ђурашко. То је дуго!

Бошко. Скоро три недеље.

Станиша. Донде нек се гневом трује крв —
Дух нека се тиранијом гњети,
Да се после силније освети
Презирано робље, погажени црв...

Кап. Ђурашко. Ја одох.
С Богом!

Први капетан. И ја ћу са тобом.
С Богом!

Други капетан. С Богом, војводо!

Трећи капетан. С Богом, господару!
С Богом ми остај, славо очина! (Сви одлазе).

ШЕСТА ПОЈАВА

На истом месту: Станиша, Бошко, Богдан и Станојло, а за тим Марта са дететом.

Станиша. И утврдисмо,
И крв ће прснути
И ове груди и ове токе
Омастиће се крвљу његовом —
Бог је убио!

Станојло. Мушки, Станиша!
Клонућем твојим све ће клонути.

Богдан. Јуначки, војвода!

Бошко. Црнојевићу, храбро!
Не пуштај ума споре савете,
Да затегнуте жице лабаве. —
Увредио те, муж си, освета!
А сјајном круном твога прадеда
Благодаран ће народ крунисат
Млађега сина Иван-бегова.

Станиша. Нисам ли ти трг'о мач?
Не прогнаше ли мудрог Радоша?
Није л' увређен седи Шуловић?
Па није л' злоба жене његове
Онаког сина љуте крајине
За оног пса — на смрт осудила?
Па ко сме мислит' да ћу клонути?...
Све што ј' у мени умља и срца
За предузеће наше говори...
(Марта се појављује с Иваном).
Ал' ко је то,
Што јој по лицу к'о месечина
Некака сета зрачак простире,
Те ону нежност црта увелих
Изразом боље чисто велича?
Некога тражи. —
Ено, саже се...
Сад дете љуби, што се припило
Уз вито тело мајке болане...

Марта (и не опазивши их). Нема их...
Где су?

Богдан. Сирота!
Кога тражи?

Бошко. А Бог би знао ког?

Марта. Ох, несрећнице!
Што нисам дошла пре,
Те бих затекла ону гомилу,
Што је за жртву својим страстима
Издајник рода срамно избрао.

Станиша. Шта, шта?
Бунца ли, ил' је грозница?
Ил' злокобница тица жалосна,
Што тужну мис'о болесникову
Крештећим гласом гробљу одводи?

Марта. Перјаници се дигоше,
Ђурашко пламти — крви потоком,

Да осведочи верност невери. (Гледи око себе).
Нема их нигде — никог не видим.
Иване, дете!
Помози својој мајци викати,
Де вичи: „Станиша!“ Вичи: „Богдане!...“

Станиша. Ко виче то?... Ко си,
Која кроз овај сутон немили
К'о с мртвих уста песму разноси?

Марта. Јеси ли ти, Станиша?

Станиша. Јесам!

Марта. Бежи!

Бошко. Шта?

Марта. Јеси ли ти, Бошко?

Бошко. Ја!

Марта. Беж'!
Богдане, бежи!
Бежи, Станојло!... Ох беж'те сви!
За вама лете вуци, рисови,
Безбожне слуге зверског беснила
Зијајућ' траже ваше трагове,
Да своје жучи жеђу неситу
Мукама вашим грозно напоје.

Станиша. Ма ко си, жено?
Чија л' си ти?

Марта. Чија сам ја?
Од њега беж'!...
Ко се са њиме мисли познати,
С ђаволом нек' се најпре рукује —
Па огаравивши руку каљаву
С паклењаком се братски рукујућ'
Мог мужа биће верни побратим...
Знаш ли Ђурашка?...

Станиша. Перјаничког капетана?

Марта. Јест њега —
Он вас издаде
Сад знате, ко је издајник!
Завере ваше верни садругар —
Који се с вама на мач заклео,
Да гнусном крвљу насилниковом
Прогнанство свети седог Радоша,
Да ће тиранку земље очине
Са љутим мачем правде смрвити. —
А он вас њојзи издаде...
Сад беж'!
А ти хајд' кући, сине Иване!
Ох, да бар пушку можеш носити, —
Од срамног бих те оца украла,
Да с људ'ма идеш гором, планином,
Да оца не знаш...
Бог га не знао!...

Иван. Што кунеш баба, мајко?

Марта. Не кунем ја —
Продане браће куне га крв... (Марта са дететом одлази).

Бошко. Сад куда ћемо ми!

Станиша. Куда ко зна —
У туђој земљи свуд је несрећа,
У нашој само — смрт!...

Богдан. Станиша!
Ти не смеш никад тако зборити,
Са нама си се клео борити:
Двеста нас има — двеста лавова!
А ти ће силу моћи презрети,
С ножеви голи ти ће продрети
Ти само реци куд... А двеста нас
Твога ће брата војску кршити,
Твоју ће вољу вољно вршити...

Станиша. Е, за мном —
У туђој земљи свуд је несрећа
У нашој само — смрт!...

ЧЕТВРТИ ДЕО

ПРВА ПОЈАВА

Ноћ. С једне стране мрко црногорско стење, на другој се види полумесец: Станиша сâм, а тамо даље Бошко, Богдан, Станојло. Мира и остали бегунци.

Станиша (ударајући ножницом од сабље у стену). Отачаство
камен!... Брат крвник!....
Слобода име!... Народ превара!...
А вера, закон олтара нема!...
Или је оно, где подлост клања
С метанијама лажи притворне
Призивајући име Христово,
Да грешног срца подле намере
Именом Божјим срамно прикрије?
То није.
То је пакао —
У коме сам се горко мучио,
У коме сам се мрзит' учио!...
Па шта ме вуче томе камену?
Шта ме призива томе пламену?
Шта ме везује?
Да није крв,
Што сам за овај камен пролио,
Занесен некад лажним речима:
Слободе, независности, вере, народа?...
Да нису гробови?... Гробови нису,
Погажени су!
Гадне туђинке нога погана
Искршила је венац лаворов,

Што су ми деди са вековима
На споменику свога имена
Витешким радом верно низали...
Освето, селе!
Твој ли је глас,
Што ми крваво срце премеће,
Што ми на душу хладну ручицу
У грозничавом своме заносу
Као светињу своју намеће?
Осветићу се!

Кап. Ђурашко (озго на стени). Ох, скупа пољупца!
Скупље га нико није платио:
Децу сам презр'о — браћу издао —
И сад рубином крви његове
Да јој дијадем сјајни окитим?
Да је са братском крвљу наситим?...
Ох жељо, жено!... змијо, идоле!...
Куда ме зане, куд ли поведе?
Како ли ужди огањ паклени,
Што сажаљења сваку капљицу
Са својим пламом жељно испије!

Станиша. Ено месеца —
Ко мусломанску помоћ затреба,
Њему се мора смерно клањати:
А ја је требам... дакле, месече,
Послушај молбу сина гоњеног,
Отровну капљу Иван-бегову —
Те савет носи правовернима,
Будућој браћи Срб-издајника —
Да ону хрпу зверске пакости,
Прот Карадага што су подигли,
Са новом злобом журно умноже;
А ако треба гнева, пламена —
У грудима им муње доносим,
Па нека муњом братске освете
Голему хрпу своје мрзости
У згарајући пламен поджижу;

А треба л' сабље — брат је доноси,
Да својом руком брата покоси...

Кап. Ђурашко. Па шта још чекам?...
Није ли доста једа избљув'о,
Дражећи своје речи отровом;
Као да нука саму природу,
Да му главурду громом раздроби?

Станиша. И ево ти се, Божји престоле,
Идоле бледи Мухамеђана —
Гробом мојега оца заклињем:
Да ћу и ону љуљку рушити,
У којој нас је мајка брижљива
Певајућ' оне сетне песмице
На једном млеку брижно гајила —
К'о да је знала тужну судбину,
Шта у црнилу своје тајности
Подмлатку чува срца њезиног...

Кап. Ђурашко (озгор са стене). Нећеш, неверо! (Пушка пукне, Станиша посрне).
Прости, Станиша!
А доста ти је, мислим, за на век... (Ђурашка нестане са стене).

Станиша. То није Црногорац,
Рђаво гађа.
Само је леву сису очеш'о.
(Бошко, Богдан и Станојло долазе хитно).

Бошко. Је ли душман?
Ил' је само покушај оружја?

Станиша. Душман!

Бошко. Ох, кажи га,
На сабљама да га разнесемо.

Станиша. Одонуд јекну пушка,
А ту га нестаде.

(Бошко, Богдан и Станојло са голим ножевима одлазе. Мира долази).

Мира. Ох, жељо жива,
Је л' тебе гађ'о?

Станиша Мене!

Мира. Моје је срце гађао....

Станиша. Моје запарао....

Мира. А моје закрвавио,
Мој бели дане!

Станиша (притискајући је к грудима). Лане!

Мира. Па баш где срце куца,
Ту прска крв?

Станиша. Живот је тражио....

Мира. Животе мој! (Љуби га и опет грли).

Станиша. У мал' остаде....

Мира. У мал' не даде
Животу моме рану самртну.
Па је ли тешка!... Данче рањени!...

Станиша. Није ни рана —
Не вреди да се тако назива,
Кад живот није врелим оловом
Убилац тајни груд'ма раздер'о.

Мира. А зар је мог'о?
И где је срца, то да учини?

Станиша. „— Срца?"
Зар има срца, чедо невино!
Људске су груди, Миро, без срца,
А то што таким крсте именом
Гадно је клупче самог отрова,
У њем' се легу чеда зависти:
Издајство, злоба, пакост, невера —
Па кад одрасту, кад набујају,
Верна се браћа снажно загрле,
И заверив се чуда стварати,
Поштење кољу, гоне невиност
И сваку искру добра, крепости
Отровом своје паре каљају...

Мира. Јаох, Станиша!
Немој да збориш тако пакосно —
Ја мрзит' н' умем, само љубити,
Па би ме пакост могла убити...

Станиша. И ја сам знао само љубити —
Љубити јест — и то безгранично!
Љубити брата, снаху, другове,
Љубити небо, гору, лугове,
Љубити ону земљу очину —
И штедит' сваку ону травчицу
Што своје пиће благим мелемом
Вимена пуни овци безлобној,
Да свога млека раном питомом
Планинског сина стиша желудац.

Мира. А сад?
Зар не знаш више љубити?

Станиша. Ја не знам —
Не знам ни како ми је,
Од кад ме она змија уједе,
Чисто ми срце поста дивије.

Мира. Немој да кажеш, звездо, дивије,
Та питомије, реци тужније —
Кад туга само тугу доноси.

Станиша. А увреда?

Мира. Мене ражали....

Станиша. Мене распали —
Ал' ево браћа твоја, моји другови....
(Богдан, Бошко и Станојло).

Бошко. Утече!

Богдан. И нерањен.

Станојло. И несахрањен.

Станиша. А упозна ли, ко је?

Бошко. Месец издаде —
Неверства црног лице погрдно,

Чело и очи све нам исказа
Та издајица да је Ђурашко.

Богдан. Ал' шта је с раном?
Стаде ли крв?

Бошко. Хајд'мо, Богдане, хајде, Станиша!
Те лутајући ваљда нађемо,
Ако не мелем тешким ранама —
А оно барем, некој колиби
Куцнув на врата, измолићемо
Уморном телу тврду постељу.

Станојло. Хајд'мо, Станиша —
Или од ране или хладноће
Ал' тек си много блед... (Сви одлазе).

— — —

ДРУГА ПОЈАВА

Ноћ. Колиба на граници црногорској. Радош Орловић у издрпаним херцеговачким хаљинама седи у крај ватре. – А за тим Бошко, Богдан Станојло, Мира, Станиша и други.

Радош (подстичући ватру). Докле је било крви у срцу
Није ми треб'о огањ и плам,
А сад?
Вечита зима вечити лед;
Ка' онај листак тужне јесени,
Кад хладан север дуне планином,
Тако ми срце дркће, умире
У својој зими — леду вечитом...
Ах, Боже мој!... јест, ја сам лист!...
Ил' нисам? не... ја сам стари бор...
А моја деца грање лиснато —
Кнез Ђурђе вихар беше ужасни —
Па се са муњом вихар ожени
И на темену моје старости
Безбожну свадбу грозно славише.
Изломише ми старост лиснату,

Одвојише ме с децом рођеном...
То беше ужас самој природи,
Оног се дана море љуљало,
И рикајући гневно ђипаше
Мутнијем песком море шибајућ' —
А с облака се змија јављала
Присипајући огањ срдито,
Потресала је ломни тресковн
Планина даљних темељ камени.
Са таквом свирком громко праћени
Младенци пусти даље летеше,
Док нису ногом своје мрзости
Од Црних Гора гробље створили
И на том гробљу крст оборили...
(С поља се чује разговор).
Ал' ко то збори?

Бошко (с поља). Има ли кога ту?
Отвори, хеј!

Радош. Ма ко сте ви?
(За себе), Још питам ко?
Убица неки, или очајник,
Коме је поглед људи омрз'о,
Те веће сити сунца Божијег —
Кроз поноћ рију као кртице. (Радош им отвара врата. Бошко, Богдан, Станиша, Станојло и Мира улазе).

Бошко. Помози Бог, деко!

Радош (седајући на ново уз ватру). Ако се нисте Бога одрекли,
Нека вам, децо, Господ помогне!

Богдан. Амин, старче!

Радош (позна их. Ах, Боже, та то су они!

Богдан. Ко, старче, ко? Зар нас познајеш?

Радош. Ај, ђецо, остарио сам, врло сам остарио, па и не видим; — а и шта ће ономе који је сто година по свијету издајство, пријевару,

мрзост и лаж гледао — шта ће му вид? Боље да ослијепи...

Богдан. Боље и јесте, старче, — који очима само несрећу гледи, боље да се родио слијеп. —

Радош (за себе). И не познају ме синци рођени!...
Ал' и по чему ће ме познати?
Кад и са̂м видим да сам нестао
„Да мене нема више у мени —"
По овим мојим гадним ритама
Сердар се стари не да познати —
По оку ваљда?... У оку ми је
Невоље горке чемер и јад
На челу бољ, очаја, глад....

(Гласно). Ђецо, огријте ми се — коца и студи још, а хладан вјетар пуше и по овијем пустим висовима бијелим мразом врхове шара, а пут је мучан, ђецо — а ноћ је ноћ!...

Богдан. Да није црња у души ноћ,
Ово би Божји био благослов.

Радош. Сироте!... Па докле ли наумисте?

Богдан. Далеко,
Ал' о томе после,
А сад ми кажи, седа старино,
Да л' имаш траве или мелема,
Којим бих рану мог'о привити?

Радош. Рану?
А ко је рањен, дијете, ко?

Богдан. Наш један друг —
Па ако рану умеш познати,
Ево је, старче, па је погледај.

Станиша. Не боли више —
Тек нешто мало крви истече.

Радош (пипкајући прегледа рану). Душман је био —
зликовац!
Срце је гађ'о —

Ма није, дете, било суђено.
Да тако млађан живот изгубиш, —
Ево ти листак од жиловлака,
Перући рану водом смлаченом
Њега ћеш три пут само привити —
Зарашће рана... А њим сам многе
И опасније ране лечио...
Ма шћах вас питат', децо,
Куда пођосте?
На далеко ли, млади, смислисте?

Богдан. Далеко, старче, богме далеко!
Мој отац не би тамо ишао,
Да му за сваку стопу крочену
По једну царску круну дарују.

Радош. Још нијесам видео круне — ну, веле, да се сија у злату и у рубину; а на злато се човјек лакоми.

Бошко. Ај, да нам оца знаш!...

Радош. Можда и знам....

Богдан. Орловића знаш ли?

Радош. Слуша' сам за сердара Радоша, што су га са невјерства прогонили....

Бошко. Прогнао га је невјерник!

Радош. Па Радош зар не би смио онамо ист' куђе му синови иду?

Богдан. Зар би он ишао у Турке?

Радош. Би л' иш'о, децо! Та ишао је!...
С крви је њине панцир кошуља
Изгубила му сјајност позлате;
А на балчаку сабље убојне
И не виде се зрна алемска
Од њине крви, децо, делије!

Богдан. Био се с њима,
Али се не би њима предао!...

Радош. То никад не би!

Богдан. А ми идемо Турцима —
Виш, старче!
Од када Ђурђе жену доведе —
Млетачког дужда пород пакосни —
Не прође дана за тог времена,
А да синови наших планина
Тиранства њеног следи жалосне
Мучећи муком не осетише. —
Испрва шћаше деце хиљаду,
Да их на касапиште своје отпрати;
После нам старог оца прогони,
А Бановића смрти предаде.
Па и тај куршум, што нам Станиши
Са масном крвљу прска доламу,
Посланије је злобе њезине....

Радош. То ли је узрок који вас гони,
Да се предате црном сотони?

Богдан. То, старче;
Али што гледаш тако?

Радош. Турцима?
Ох, зар Турцима?
Безбожницима, мрким вуцима!
Рушитељима српске светиње,
Слободе свете, цркве Христове,
Упропастиоцима царства нашега,
Храниоцима рана дубоких,
Што их на овима грудма несрећним
Као аманет сјајне освете
За пород чувам срца сломљеног
Зар њима, децо?... клетници!...

Бошко. Та је л' могуће, Боже господе!
Ах, бабо! бабо!

Богдан. Ах, оче! (Хоће да га пољуби у руку. Радош га отисне).

Радош. Одлази даље, срамна неверо!
Даље подсмеху моје старости!
Даље!

Ил' ево кажи гласом покајним,
Да ћеш се стидет' срамне издаје
И вратит' себе своме оташтву....

Бошко. Немамо више оташтва!

Станојло. Сердару седи, ми га немамо!

Богдан. Без оташтва смо, бабо, остали,
Од кад у њему жена вољкује,
Од кад се гази света слобода,
Од кад се подлост смеје светињи,
Од кад нам, бабо, тебе прогнаше —
Нема нам онде више оташтва!

Радош. Од кад сте оно ногом несрећном
У Турке пошли — издајници сте,
И проклетници клети од онда...

Бошко. Не куни, бабо, својих синова!

Богдан. Не кори, бабо, страшним прекором!

Станојло. Зар да насиље срамно трпимо?

Станиша. Зар да чекамо, безазленици,
Да од нас прави својим ћудима
По обичају том венецијанскоме —
Прстима меким шарен-лутковe,
Што ће се на миг ока њезиног
Вешто окретат' — и к'о пајацо
— Љубимче лудо земље њезине —
Служит' за шалу подлој госпођи?...

Бошко. Нећемо, оче,
Па ма се знали турчити!

Радош. О гнусна часа бедне старости!
О подле деце оца Србина!
Љубави моје срамна изрода!
О где си, снаго, где сте мачеви,
Којима 'но сам Турке секао —
Да њима изрод срца покољем,
Да мачем збришем грдну поругу
Што ми на име деца бацају?

Или ти где си, мајко њихова,
Да их прокунеш млеком мајчиним,
Којим си клетву моје старости
На меким груд'ма трудно дојила...
У Турке, зар у Турке?
Ха, у пакао!....
Ил' тамо где је много страшније,
Међ' змије, гује, вукове,
Кад у беснилу глади очајне
Са себе здраво месо кидају...
Ха!...

Мира (клечећи). Бабо! Ах, бабо!
Опрости браћи — своме породу,
Опрости мени — ћерци јединој,
Та ми смо добри... Ах, бабо, бабо!
Али....

Радош. И ти си млеко своје презрела,
И ти си ону нежност румену
Са свога подлог лица скинула!...
Ох, Бог вас клео, кар'о, убио!
А несрећа вам стопу по стопу
Срамотан живот верно пратила!
И ти, зар и ти?
Та да се куга с грозом љубила,
Грознији пород не би изник'о!
Нег' ово троје...

Мира (клечи). Бабо, ах, бабо!

Радош. Ја немам деце!... Немам никога!...
Богом сам проклет, немоћан, стар!.... (Радош одлази. Мира пада у несвест).

Богдан. За њиме, Бошко!
Станојло, брже идите!
А ја ћу донде Миру гледати...

ТРЕЋА ПОЈАВА

Чадор Арслан-пашин. Арслан-паша, Арнаут Осман и више Турака агалара.

Арслан-паша. Арнаутине, говори даље!

Арнаут-Осман. Све сам исказ'о већ....

Арслан-паша. „Нећу“ и „Не знам“ и „Чекај још!....
Та то и стара дадиља уме,
Кад јој на крилу дете упорно
Немогућности какве захтева.

Арнаут-Осман. Зар немогућност —
Не тражиш ти?

Арслан-паша. Једно гнездо планинских хајдука,
Једну чету голих просијака,
Једно племе ђаур-србадије
Из корена да истребим хоћу —
И ти велиш да је немогуће?

Арнаут-Осман. Немогуће!

Арслан-паша (пуштајући густ дим из чибука). Пудљивци!...

Арнаут-Осман. Ево иди — зором пођи, пашо,
Али сутон вечери румене
Не надај се живим оком гледат'!
То камење гробље ће вам бити,
Ком и Ловћен тулбета ужасна —
Црн споменик унуцима бедним —
Да је некад шесет тисућ' војске,
Цвет Мисира, понос падишаха,
Под ударцем Карадаг-лавова
У тим мрачним планинама пало.

Арслан-паша. Ал' падишах хоће....

Арнаут-Осман. И ја хоћу.

Арслан-паша. Ја морам! Идем! И смем! И хоћу!
Ову шаку забаченог срама,
Ову хрпу трошнога камења,
Овај изрод подлости ђаурске,

Ову штенад, ове змије гадне
Курана ми... истребити морам!

Арнаут-Осман. Валах и билах! И треба, пашо!
Али да имаш још више војске —
Па нек је два пут шесет тисућа!
И опет не мош' покорит' лава.
Силом не!

Арслан-паша. Да како мислиш?

Арнаут-Осман. Лукавством човек јакога слона,
Мудрошћу бесног лава обара —
Пашо, мудар буди!

Арслан-паша. Мудрост је мач —
Наука моја шесет тисућа
Све убојника, деце мисирске.

Арнаут-Осман. Слушај ме, пашо!
Два сина живе Иван-бегова,
Станиша храбри и мудри Ђурђе —
Ђурђе посрну, узе Латинку,
Она је лепа. —

Арслан-паша. Добра ће бити за харем мој. —

Арнаут-Осман. То може бити —
Ал' за сад она вољкује сама,
Презире закон оноземаљски:
Војводе гази, сердаре гони,
И самог брата, храброг Станишу,
Завадила је с братом рођеним...

Арслан-паша. Па шта је даље?

Арнаут-Осман. Лед мржње своје
Врелом је сузом, меким осмехом,
Пред слабим мужем вешто гладила,
Те га привидном зане истином,
К'о да му Радош — тај камен сињи,
Што је грудима тврдим, храпавим
Слободе српске темељ хранио —
К'о да му Радош руком грабљивом

С нискога чела круну отимље,
Да је на теме зету положи:
— Ђурђевом брату, храбром Станиши. —

Арслан-паша. А Ђурђе је л' јој веров'о?

Арнаут-Осман. С таких усница... оним погледом
Уверила би црног ђавола,
Да алах влада земљом и небом;
Нагонила би владу паклену,
Да власти своје помоћ голему
Остави, разори... А сузицама
Ишчупала би срце с кореном,
Што је у себи сумњу негов'о
О њених речи лажи меденој...

Арслан-паша. Ха! ха! ха!
Гле ти Османа — ко би мислио,
Да Арнаута, окорелог
У диму страшном јеке пушчане,
Толико дражи женске заносе?

Арнаут-Осман. Дост', пашо!
Алах је алах!...
Али поруге туђе примати
Арнаут-Осман није навик'о!

Арслан-паша. Али —
„— Њених усница?"

Арнаут-Осман. Жешће је крви Ђурђе унуче,
Па је на своја уста изрек'о
Отровну мис'о срца њезиног —
Исказао је грозну пресуду,
Којом сâм себи вољно раздире
Коштаних груди срце мекано:
Прогањајући оца... јест, пашо, оца свог!
Јер од кад анђ'о смрти студене
Ивана седог даде истини,
Од онда Ђурђа мудрост заклања
Сердара умног — седог Радоша.

Арслан-паша. Радоша је зар прогонио?... Живела!
Кад је у моме видим харему,
Наградићу јој таку услугу:
За свога века неће окусит'
Симита белог ил' гурабије —
К'о танкој тици света далеког
Са медом ћу јој сладит' водицу,
А шећер ће јој меки желудац
Са благотворном слашћу пунити.

Арнаут-Осман. То није све,
Што је за престо силног падише
Та једна жена собом створила....

Арслан-паша. Зар је и више што учинила?

Арнаут-Осман. Лукавством својим — или мудрошћу
Разделила је реку голему,
Што у дубини своје љубави
Племена сродна — хучне потоке
Љуљајућ' љуби, љубећи грли
К'о добра мајка децу рођену,
Раздвојила је... На кратко:
Народ се цепа,
И онај витез храбри Станиша
Ја мислим, пашо, да се не варам —
Са Шуловићем и са Орлићи
Да су у твоме данас табору...

Арслан-паша. Шта?

Арнаут-Осман. Дошли су, теби да се поклоне.

Арслан-паша. Шта велиш?

Арнаут-Осман. С тобом да руше своју колевку,
Да пролевају рођену крв.

Арслан-паша. Алах је алах!... Ти си занесен!
То није дело жене једине;
Промис'о вечни свевидећега
Смиловао се поглед спустити
На слаби пород праха земљиног —

И свемилошћу својом оружан
Утулио је сваку искрицу
У тупој глави тога ђаура,
Што пророк назва умом човечјим.
(Омер Арапин улази).
Добро, Омере!... Ти си ми вес'о —
Осмех ти игра црним образом,
Ка' оно свитак у сред поноћи
Што 'но дисањем груди слабачких
Искрице светле тамом просипље —
Предсказујући земљерадину,
Да му је зноја сазрео плод. —
А ти шта носиш с отим осмехом?

Омер Арапин. Ја, светли пашо,
Ђаволског труда дозрели плод. —

Арслан-паша. Ако је ђаволски посао,
Црн је к'о ти. —

Омер Арапин. Од светлости ћеш очи склопити. —

Арслан-паша. Дост'! Шта је?

Омер Арапин. Нисам бројао —
Али најмање пет је стотина,
Све Карадага чврсти синови —
Што са погнутом главом чекају:
Да се пред лицем твојим поклоне.

Арслан-паша. Да се предаду?

Омер Арапин. Јест, пашо!

Арслан-паша. Иди и поклони се
Пред главарима чете ђаурске,
И гласом тихим — а у погледу
С изразом оне ропске смерности,
Прекрстив руке преко јелека —
Позови госте нека улазе.
(Омер Арапин излази).
Ја ти не могу, верни Османе,
Са моје хазне благом жеженим
Гласова твојих платит' потврду.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА

Станиша, Бошко, Богдан, Станојло и пређашњи.

Станиша. Пашо!
Окусив отров братске мрзости
К теби сам дошао.

Арслан-паша. Дакле, отрован?

Арнаут-Осман (на ухо паши). Само лагано: немој вређати!

Станиша. Јесте!
И к теби дођох, да га исисаш.

Арслан-паша. Па да се и сâм отрујем?

Станиша. Мој отров теби живот доноси. —

Арслан-паша. Горда ђаура!
(Гласно). Јест, ви христијани имате там'
Тма Божјих књига, које тумаче
Природе људске тајну голему,
А ми ев' овде — само толико:
Да силан пламен жића човечјег
Капљица једна гаси отрова —
Да — право! Омере!
Донеси госту једну наргилу,
А осталима чибуке. — Седи!

Станиша. Не као да не бих
Кварио адет правовернога
Превијајући онде колено,
Где један паша с дугим чибуком
Узура свога дуге часове
Густијем димом бошче мирисне
У тренут ствара... На просто, нећу!
Дух се подиг'о и својим пламом
По густој крви бесно шибајућ'
Крваву буру мозгу подиже,
Раздире срце, цепа на двоје,
И тешкајућ' их жељом самртном
У обе поле оштар пружа мач —

Сва крв ми жели рат...
На чисто,
Ја дођох с тобом да се погодим. —

Арслан-паша. О чему?

Арнаут-Осман (паши на само). Све подај што ти заиште,
А правоверном куран допушта
Погазит' крсту задану реч...

Станиша. „— О чему?“
Као да не знаш?... Ал' нека, слушај!
По други пут ћу грлом храпавим
Викати: „Рат!... Са Ђурђем рат!
С рођеним братом хоћу рат!“
Јеси л' ме чуо сад?

Арслан-паша. Чуо —
Али још не знам твоју погодбу,
Као како би уз нас пристао?

Станиша. Ево како:
Са овом четом љутих лавова,
Које је змија јетка ранила —
Да уз твој табор, пашо, пристанем.

Арслан паша. Машала! Машала!

Станиша. Познавајући мога оташтва
Кршева пустих страшне провале,
Вашу ћу војску са храбром четом
Стазама тајним кришом водити,
У срце земље, двору Ђурђевом. —
Али кад кнеза Ђурђа заробиш,
С престола, пашо, кад га обориш,
Ко ће да седне на њ?...

Арслан-паша. Ја!... ил' други ко,
Кога одреди силан падишах....

Бошко. Ако ћеш ти — онда га освој сам!

Богдан. Да видиш плам —
Да видиш шта су горски синови.

Станиша. То неће бит'!
Тај престо горски

Мојих очева беше дедина,
Па с њим се пород бега Ивана
Не мисли више никад растати.

Арслан-паша. Полако само!
Све ће бит', —
У благом срцу брата сунчевог
Безмерна милост вечно станује —
Мило је њему, кад неверници
Дедова својих грешне путове —
Прешав у ислам — вољно оставе...
Одбаци књигу свога Исуса!
И поклонив се светој науци,
Што с алкураном свету остави
Свемогућега пророк једини,
Падишаху ћеш под скут припасти,
Па освојимо л' тврди Карадаг?
Дедова твојих Зету поносну
Карадагу ћу присајузити,
Па владај онде вољно, вечито,
Султану само данак плаћајућ'...
Шта мислиш?...

Станиша. Крваве мисли,
Пашо, несрећне!
Ох, да их скупит' могу уједно,
Па да их шапнем твоме пророку,
Задрхтао би с небом заједно!
„Шта мислиш?..."
Бошко, шта мислиш ти?...

Бошко. Мислим на крв!...

Богдан. На смрт!

Станојло. Ја бих на пак'о мучан мислио,
Ал' сам у паклу већ!...
Ово је плам. —

Арнаут-Осман (наши на само). Само паметно — ни
једну оштру реч!

Арслан-паша. Витези, лакше —
Стишајте крви бурне валове,

А ум ће доћи зрелим разлогом.
Османе, иди!
Спреми чадоре —
Па док се гости мало одморе,
Питомије ће срце куцати...

Станиша. „— Питомије?“
Кад се до једне капи пролије.

Бошко. Кад је нестане. —

Богдан. Кад ме сахране. —

Станојло. С Богом, пашо!
Ал' сутра више немој спомињат',
Што си спомен'о сад...

Арслан-паша. С Богом! (Сви одлазе).

ПЕТА ПОЈАВА

Пред црквом цетињском. Кнез Ђурђе, владика Вавила, а за њима остали народ излази из цркве — сви се клањају пред владиком и говоре: „Благослови, оче!“ а владика им одговара: „Бог нека вас благослови!“ После тога се сви разиђу осим неколицине Црногораца, који пред црквом поседају по трави.

Први Црногорац. Да лијепо ли ни показа, по Богу браћо! А ево да бијаше још коју река' — вјере ми бих се заплака' — тек хвала му, те ућута — а ђеца би се са мном спрдала.

Други Црногорац. Па кад оно помену Косово!... Ма из које ли га књиге проучи?

Трећи Црногорац. Па шта оно још бијаше, те и самоме владици из очију сузе ударише?... Е, брате, у они час ми срце у грудима задрхта; са̂м бешједи, а собом сузе пролева!...

Други Црногорац. Баш се и мени срце растужи.

Први Црногорац. А коме се, болан, не ражали? На ту би ријеч и кам сузу пустио.

Трећи Црногорац. Једноч ми се учини баш ка' да и мајка Божа у оквиру задрхта?...

Први Црногорац. У њу је и гледа' свети владика, баш кад је ону најтужнију бешједио.

Други Црногорац. Јест, у они мах кад Вука помену — не поменуо га Србин до вијек!...

Четврти Црногорац (који је довде ћутао). Ма жље докона пошљедак! Баш ми се, Боже прости, црква обрну — е хотијах пропаст' у земљу!

Први Црногорац. Ну, како је грдну изрека', каж'!... Ја и не дочух, часа ми пошљедњега!... Она ми прва умље заније...

Четврти Црногорац. А ну, гле!... Зар не виђесте, кад оно босноком попрска кнеза, сердаре, војводе и цио народ блигосиљајућ'... па обрнув се на лијево припази празно мјесто прогнанога сердара, те чисто гњевно повика: „Од Бога проклет да је издајник ове земље црногорске! Проклет и он и ђеца му, и унуче нек му је проклето!..." Е, витези, у мене срце препуче...

Први Црногорац. И грехота је њега клет' — п' онда и синове му, оне соколове. — Е! е! а жнам чисто да светоме оцу нијесу ни у чем натрунили....

Пети Црногорац. Не мож' ни знат' — ал' нека, вељу, боље је мучат'...

Први Црногорац. Каж', очију ти, ако што знаш!...

Пети Црногорац. Јучер — е није, бора ми! ну још у петак, таман посједасмо за вечеру, а паук се спусти те насред совре — е хотијах се заклет', да ће ни гости доћ' — кад у они час и кума-Петрушев брат из Херцеговине.

Први Црногорац. Знадем Петруша, а пожнавам му и млађега брата Јоваша — доша' је сиромах,

да се данас, ка' на Цвијети, милостивоме Богу помоли.

Пети Црногорац. Да — јер знате, витези, у њих су крвници порушили богомоље — те ни он кажеваше: е се Турци листом подигоше.

Други Црногорац. А кад се они на нас не дижу?...

Пети Црногорац. Али сада, су шесет хиљадах — ну и то ме не шћаше застравит', да ни кум и грђу не додаде.

Први Црногорац. Ну, шта рече, болан?...

Пети Црногорац. Жље — да не бјеше кум ни од старинах, бих га јатаганом мучању навика'...

Први Црногорац. Казуј шта је?...

Сви. Казуј, казуј!...

Пети Црногорац. Досле још не слагах — али данас, е волијах слагати ве браћо, но хазну цареву: Станиша и Орловићи једном стазом са вуцима греду.

Други Црногорац. Па за то их је и проклиња' свети владика...

Трећи Црногорац. А за то је и капетан Ђурашко са перјаницима цијелу јучерању ноћ по врлетима овијем шестарио.

Други Црногорац. Говори се да је и пуца' на Станишу?

Четврти Црногорац. А што би пуца'?...

Други Црногорац. Како, „што?..."

Први Црногорац. Ћут'!... Ни једне даље, чуће ко.

Четврти Црногорац. Вјеруј, биће кажа — то Турци сами проносе, да са лажима страшиво срце охрабре...

Пети Црногорац. Биће... ја рекох... ал' свакако волијах мучат'.

(Катуновић долази).

Катуновић. Помози Бог, браћо Црногорци!

Сви. Добро ти дао Бог, војводо!

Катуновић. А о какову се добру скуписте?

Први Црногорац. О добру, војводо — мољасмо се милостивоме Богу и нашему светоме Јовану, да не у ово жље доба добрим походи.

Катуновић. И умолисте се:
Добро је, браћо, ево Турака!

Први Црногорац. Е!

Други Црногорац. Дакле, одиста?

Трећи Црногорац. Дакле, дођоше?

Четврти Црногорац. Само да не шћаше и оно друго бит' одиста... ну срце ми некако о добру не слути. —

Катуновић. Већ до̀ма, браћо!
Оштрите сабље, копља, ножеве;
Скоро ће ужас руком Марковом
Дрмати темељ ваше колибе
И риком лава ваздух кидајућ'
Немилосно ће санак гонити
Са глатког чела ваше дечице...
Па ужаснути шта ће видети?...
По врховима сивог камена
Наставак модар дима пушчаног,
Где непровидним, тмастим праменом
За небо тврду стену везује...
Видеће крв... видеће људе!
Познаће стрица, браћу, очеве,
Где снажном руком стиснув мачеве
Душмана силних чете цепају...

Први Црногорац. Да су ни живи, војводо!... А треба ђецу страхоти учит'.

Катуновић. А знате л', Бајазит
За једну вољу тиранске ћуди
Шта их је посл'о ту да изгине?
Шесет тисућа!...

Први Црногорац. Шесет!... Е биће глава крвавијех...

Други Црногорац. Ал' и плијена дост'.

Катуновић. Биће, витези!
Ко никад није злата видео,
Од цекина ће токе ковати...

Трећи Црногорац. До коња ми је некако највише....

Други Црногорац. И мени је до тога... Лане баш о Крстову-дне пожурих ријеци Црнојевићах на воденицу... ну, у који мах ја тамо, доро се опружи, ка' да и не бјеше.... пришт ли је, умор ли?.. Али му нека коњобарка срце изједе?

Катуновић. За Арслан-пашом јаше хиљада
На дивној пасми арабистанској --
Све жива ватра — сами хатови,
К'о вихар ветар, као орлови...

Трећи Црногорац. Е хвала милостивоме! А лијепо ли своју сиротињу погледује.

Први Црногорац. А кода се свијет и забрижио, друмови некако позатварани, не могаше се четоват' — а сада ево Божјом вољом и сами дођоше.

Други Црногорац. Бог их је посла'.

Катуновић. Сад дома! Дома!
На оружије!...
Без ваше снаге, бојни синови,
Граница наших стење поносно
К'о мекан би се восак превило
И омрчивши ропства прашином
Слободе чело неокаљано
Са страшним би се хуком сурвало,
Да Арслан-паши теме учини...

Први Црногорац. Вјере ми српске и пошљеђњега ми часа, теменат' му не море ни једна груда земље црногорске!

Сви (из гласа). Ниђе и никада!

Катуновић. Тако, витези, тако, другови!
Тако вас жељан бејах видети:

Слободне, храбре, одушевљене!
Јер дух је само и храброст мушка,
Што мртвом каму живот чудесан
У хладно срце лије вечито,
Те саставив се с вашим прсима
Широке груди дрско измеће
За нишан зверу...
Већ дома! Дома!
У непроходу хладне лужине
Слабоме старцу, лудој дечици
Природа нуди нежна заклона —
А ко се мужем врлим осећа
Још ове ноћи нека похита
Крвавој реци, шумној Морачи...

Први Црногорац. Хоћемо, војводо! Сви ћемо онђе бит',
Ђе најжешћу ломљаву чујеш оружја.

Катуновић. С Богом, витези! (Сви говоре: „У здрављу, с Богом и до виђења, војводо“ — и у томе се журно разилазе).

Четврти Црногорац (сâм). Е лијепе среће, шесет тисућах!... Па онда и злато њихово!... Само да није с њима и Станиша! А ево ђе се зуца да је са Орловићима преша` у Турке... Што учини несрећница, Бог је убио!... А то је све њезин поса': пре неђе ми кажеваше баш Вујова баба Манда, да је баш главом она и старога Радоша прогнала. Да грдне пакоснице!... Сад ни сâм не жнавам куђе ћу ист`? Или ћу Ђурђу, али храброме Станиши?... Тек свакако ође ми се не мили....

ШЕСТА ПОЈАВА

У кнежевом двору. — Кнез Ђурђе и Јелисавета.

Кнез Ђурђе. Не, жено, не!
Немој уздахнут' више никада,

Та крвав ти је сваки уздисај!
Па ако и даље тако уздишеш,
У крви ће ми престо запливат'...

Јелисавета. А ја ћу плакати.

Кнез Ђурђе. Свака ти суза кап је самртна,
Од ове земље гроб ћеш створити!...

Јелисавета. Ја ћу клети. —

Кнез Ђурђе. Ох, куни, жено, куни, проклињи!
Твоја је клетва земљи благослов!...

Јелисавета. Благослов клетва?....
А суза ми је смрт?...
Е ја ћу молит' Бога вишњега,
Да сваку капку црне жалости
У грозну клетву мени претвори;
Те ћу бар тако проклет' судбину,
Што ме у ову земљу доведе; —
Проклећу мајку, што ме ј' родила,
Проклећу све, и свет и дан,
Кад сам га вид'ла први дан...
Проклећу тебе, моју несрећу,
Проклећу, кнеже, очију вид,
Што ме занету тако занесе,
Да за те пођем, моја несрећо! (Плаче).

Кнез Ђурђе. Та не прогнах ли све најдражије —
Витешког брата, млађег Станишу,
Са њиме оне младе Орлиће,
Прогнаног старца пород ужасни?
Па шта ћеш даље са тим сузама...
Мало л' је жртви?...
Искажи жељу, клетво небеска,
Децу и старце — све да прогоним!...

Јелисавета. Па да л' сам икада,
Њино прогнанство потраживала?
Не, Ђурђе, нисам!... То никад нисам ја!
Твоја је мудрост и самољубље —
Опростићеш ми томе изразу —

Распудила им грозну заверу,
Противу тебе што су подигли...
А ја?...
Ја сам сирота једно тражила:
Преобраз сјајни твога образа —
Благодарност сам само искала,
Којом си Венецији дугов'о —
Или јој ниси тиме дугов'о?...

Кнез Ђурђе. Јесам —
И исплатићу јој све
Најскупљом крвљу мога народа...

Јелисавета. Твога народа?...
Зар не и мог?...
Зар сам туђинка?... Ох, Боже мој!
У овој земљи, земљи проклетој!
Јест, туђинка сам!
Јесте, осећам!
Све ме у овој земљи презире;
Све преза, стрепи — све се уклања,
Као да лице носим кугино,
Ил' поглед смрти, ил' у њем' смрт;
Па ко се оне такне светлости,
Којом живот ми мрски негујем,
Тај ће умрети, отроваће се. —
Господе!...
И ти, госпођо, мајко његова!
Шта сам згрешила, те ме отиште
Из раја мог — из Венеције?...
Ах, Ђурђе!... Ђурђе!... Толика жртва,
Што сам на олтар вреле љубави
Бешчуственоме мужу поднела —
Па?...
И опет, кнеже, морам питати:
Где су ти оних десет стотина,
Што си на начин 'нако свечани
Пред главарима ових планина

Венецијанцима као припомоћ
За љубав моју... дужду обећ'о?...

Кнез Ђурђе. Обећање ћу испунит'.

Јелисавета. Ал' кад?...

Кнез Ђурђе. „— Кад?...
Тако и бродар мутне пучине
Упрвши поглед, пун очајања,
У безграничје гледа жалосно;
И залуд пита бурне валове:
Којег ће дана земљу угледат'?
Одговор му је хучно беснило,
Којим га оркан мразно поздравља...
— Твог ума, жено, чедо пакосно
Узбуркало је бесне валове —
А валови су она племена,
Којима твоја слатка немилост
Прогони брата, оца, другове —
То су валови, што за сад кришом,
Ал' грозно вичу: „Освета!...“

Јелисавета. Ти буди стена!
Нек се о твоје груди раздробе
Пучине мукле бесни валови,
Робова твојих дивљи синови.

Кнез Ђурђе. И тврда би се стена разбила. —

Јелисавета. Само не тврда воља,
Не мушка реч!...

Кнез Ђурђе. „— Воља и реч?...“
Та моја воља беше твоја реч,
Твој осмех, суза, клетва, уздисај,
Ил' самог мига она тајна вест
Увек ми беше оштра заповест...

Јелисавета. „Беше?“
Зар није сад?...

Кнез Ђурђе. И пре и сад, и док не умрем!
Ох жељо, жено! сунце! данице!
Твојих зеница пламен вечити

Мојом је душом свакад вољков'о —
Ил' суза била, или осмеха
У њима син'о блистајући сјај,
Заповеда им... идем покоран —
И неосуђен, и неприморан,
Да ти извршим свети завештај,
Хиљаду хоћеш?... Добро хиљада
За сузу твоју нека пропада....
(Чича Вујо улази).

Кнез Ђурђе. Шта је, Вујо?
Како нам добро доносиш?

Вујо. Вјере ми, господару, није ни вријеме, да би ни добра донијело... Жље, господару, жље! Пре неђе соко ти сломи десно крило, а послије ти липса најваљастији хат — за којега још покојни Иван-бег кажеваше, да је од пасме Кастриотових ждребицах... Одмах сам река' неће добра бит'!... П' онда и јучер на ноћ, веле пастири, да је једна звијезда пала?... Чија ли ће бит'?... Жље, господару, жље!...

Кнез Ђурђе. Па то ли дође мени причати,
Гатке?
Хајд' иди, Вујо, други пут
Можда ћу моћи гатке слушати;
Сад ме остави!

Вујо. На часноме се крсту заклињах твоме оцу, покојном господару Иван-бегу: да тебе, сина његовога, за живота оставит' нећу... Бог да му душу прости, а био сам му много у вољу; ријетко да прође дан, а да се са мном не насмије... Један пут баш у боју....

Јелисавета. Дост'!
Казуј што си дошао?

Вујо. Доша' сам... доша'... ал' право да ти кажем, свјетла госпођо!... доша' сам господару нешто казат'...

Кнез Ђурђе. Казуј, шта је?

Вујо. Један Крајишник чека — ка' има' би ти нешто рећ'... Не жнавам га, ну река' бих да је унук покојнога Брацоке — тако га звамо. — Та знаћеш, господару, онога, те га је спјева' покојни Потуцаковић.... Баш он.

Кнез Ђурђе. Кажи нек уђе! (Вујо одлази).
Чедо од разговора!
Ал' давно памти, па много зна.
Није једанпут љута Крајина
Бленула чудом у јуначину,
Што копљем својим бесно продире
У густу маглу дима пушчаног.
Ал' сад је стар...
(Један Крајишник улази и ћути).

Кнез Ђурђе. Што ћутиш?... Говори шта је?....

Крајишник. Опрости, господару!...

Кнез Ђурђе. Да ти опростим?...
Чело ти је погружено, кротко,
Понашање сувише понизно,
Још ме ниси ни поглед'о добро,
Ни реч рек'о — па да опростим?

Крајишник. Господару!

Кнез Ђурђе. Поглед ти је истина ужасан,
Несрећу ми некакову гласи —
Ал' говори — све нека је просто!...

Крајишник. Шесет тисућ' војске, све Анадолије, удрило је јутрос зором на границе наше. Војвода Топузовић истина их је српски дочека', али је до сада ваљада погинуо?

Кнез Ђурђе. Ти ниси Црногорац!
Стотину пута толико паде
Од оштрог гвожђа горских лавова
После косовског боја ужасног;
А ти од шесет тисућа дрхшћеш?..,

Крајишник. О, господару, не задрхта од силе турске ни једно дијете црногорско, а ђе ли муж?.... Али је са Турцима и Станиша с Орловићи.

Кнез Ђурђе. Доста је сад — одлази! (Крајишник одлази).
Човек је, веле, чедо љубави —
Да ко је пород злобе, зависти?
Или су ово двоје близанци,
Што блудна жена, срце човечје,
С јараном својим — црним ђаволом —
Незакониту љубав проводећ'
Изневереном мужу изроди?...
А човек луда!... храни копилад!
Љуби их, тепа, мази, милује,
У пуној болти свог супарника
Купујућ' сигре деци љубљеној:
Медене страсти, шећер пакости,
Војнике хитре, брзу освету;
И на меком их крилу љуљкајућ'
Одгаја пород своје блуднице....
— Бошко и Богдан, с њима Станиша?....
Или управо он је пред њима —
Јер најпре иду муње громови,
Па после тога хучно долази
С вихором силним страшна бујица...
Јеси ли чула?
Шесет тисућа!...
Пред њима бесни увређен лав!...

Јелисавета. Твој мили брат.....

Кнез Ђурђе. Јест, он —
А за њим лете два осветника,
Два мрка вука — два Орловића —
И оштре канџе крвљу крваве;
Где писку чују слабе нејачи,
Ужасним грлом крикну храпаво
И моћна крила стресају љути —
Али....

Грехова својих корак каљави
Обуставити — пјано посрћућ':
Са Арслан-пашом и са Османом
Неверници се тврдо сложише,
И веће крвљу браће рођене
Таласе хитре шумне Мораче
Крваво муте... И Топузовић,
Бранећи мушки тврду границу,
Од издајничке сабље погибе.

Кнез Ђурђе. Иди, војводо!
Катуњане ми верне искупи
И што мо'ш брже брзај Морачи;
А за тобом ћу на мах послати
Крајева других бојне синове.
Видећемо се!...
(Катуновић одлази).

Кнез Ђурђе. А ти, јагњешце, немој дрхтати,
Док ова рука носит' узмогне
Челика тврдог терет изоштрен,
Не бој се, чедо!
А сада с Богом!
Са владиком се морам састати. (Пољубивши је одлази).

СЕДМА ПОЈАВА

На истоме месту. Јелисавета сама, а за тим капетан Ђурашко.

Јелисавета (са собом). „....Станиша Турчин?....“ Турчин?.... Ха! ха! ха!
А већ сам била и претрнула —
Ха! ха! ха!
Зар се и онде може турчити,
Где херувими и серавими
Умилним гласом славе Господа?
Мртав је он!... Убијен... трула леш!...
На стени тамо негде каменој

Немилице се трују орлови
Месишта тврдог љутим отровом....
Ил' можда вуци гладни урлајућ'
Купе сад друштво — бесне гладнице —
И покрвив се љуто међ собом,
Мршаве хисе траже желудцу
На мртвог тела гладној утроби...
Ал' што га нема —
Тога Ђурашка?...
Да није рањен, или сахрањен?
Ил' можда крвник није избљув'о
Отрова свога капку последњу?
Ох, престан', срце, слутит' несрећу,
Та и без ножа и без олова
Мојих би жеља тешкиројеви
Умртвили му сваку искрицу,
Што му куцањем бйла казује
Пакосном срцу живот несрећан.
(Капетан Ђурашко улази).

Јелисавета. И једва једном,
Чекано злато, жељан бисере!
Крваво сабљо, ти!...

Кап. Ђурашко. Неокрвављена....

Јелисавета. Како?
Зар ниси још?...

Кап. Ђурашко. Јесам....
Ал' нисам знао, светла госпођо,
Да једних груди тврде костуре
Два жива срца хране челична:
Једно размрсках врелим оловом —
Он мртав паде... Ал' ево, госпо,
Из живих уста реч се разноси:
„Станиша живи, потурчио се,
Те с Арслан-пашом и са Османом
Тражити пође круну Балшину....“

Јелисавета. Мртав и живи?
Ох, страшна часа!

Што дршћеш, звездо!... Страх?...
То ли је име госту наказном,
Што к'о просијак ногом кљакавом
Дворова туђих чепа прагове,
Просећи гласом јадне немоћи
Гладноме телу суве постеље!...
Али....
На поље, рђо!... тражи колибе,
Нису за тебе двори Ђурђеви;
Јунаци само... смелост, освета,
На мекојзи ће свили лешкати,
По којој престо сина Ивова
Камења драгог зрна просипље....
(Катуновић долази).

Кнез Ђурђе. Војводо, шта је?
Твог ока тама шта ми доноси?

Катуновић. Ноћ.

Кнез Ђурђе. Какву?
Је л' благу, лаку — ону вечну ноћ?

Катуновић. Ужасну....
Јеси л' на гробљу кадгод углед'о
Поноћи неме црну завесу,
Што из дубине свога тамнила
Усплахиреном оку износи
Давно умрлих живе костуре,
Које ти гласом испод-земаљским
Ушима нежним приче крваве
Из давно прошлог доба причају,
Показујући сувим прстима
Ребара белих оштре шкрботи,
Бриткога ножа храпав споменик?...

Јелисавета. Ох, немој тако, драги војводо,
Сва крв се следи, тебе слушајућ'...

Катуновић. Још црње приче, још ужасније,
Од којих ће се и неразуму
Као од грома силног смрвљеном
У тупој глави мозак следити.

Јелисавета. О! о! о!...

Катуновић. И земља ће се ова смрзнути,
И Црнојевића река застанут',
Кад из пехара деце рођене
Окуси отров срамне издаје...

Јелисавета. О!...

Катуновић. Чуј, господару!
И ти, госпођо!
— Ако се мирно може слушати
Оркана бесног хучна приповест,
Што из дубине мутне пучине
Смртоноснијем гласом урлајућ'
Бродару бедном носи ушима:
„...Богу се моли!... Смрт!... иде смрт!..."
Још жалоснију, још несрећнију
Катуновић ти данас доноси.
Али опрости, о господару,
Скраћене приче грозан садржај: —
...Станиша је Турчин!...

Кнез Ђурђе. И то — зар и то?
Па ко сме рећи,
Да му не беше мати блудница?...

Катуновић. И седог орла мрки синови
Истурчише се — и Станојло,
И пет стотина ј' с њима делило
Преваре грдне грешну свечаност.

Кнез Ђурђе (глади се по челу). Још нешто хтедох
питат', војводо....
Али доста је — доста, сувише,
Под твојих гласа тешким теретом
Слабачка ми се плећа сломише...

Катуновић. Још није све —
О, господару, има још!
Јер где се пакост с злобом завери
Поштења мушког груди цепати,
Тек ће на гробу светле истине

Други Црногоуац. Онда си их нејће уплијенио. —

Први Црногорац. Та, знаш, млидијах ка` и да не имам ногу.

Други Црногорац. Лашње ти је данас но икада — у Турака има ногу, руку, глава; па мога` би их накалемит' баш како но ти је најљевше у вољу: хоћеш ли агаларскијех, спахијскијех, али везирскијех, свакаке би наша`: те би и до те лијепе среће доћерати мога`, да на везирскијем ногама по овијем врлетима чепаш — ха?...

Први Црногорац. Сићушне су везирске нончице, устукле би шјутри дан по овијем врлетима нашијем.

Трећи Црногорац. Ждравља ми, брале, и мени није баш до смијеха; пушку држим, а дршћу ми руке. —

Други Црногорац. Ма не вијће ли, болан, оно псетиште у свијетле госпоје Латинке? Што му даднеш, у зубима носи. И ти лијепо пушку, те у зубе....

Трећи Црногорац. У зубима бих коца волио пљоску држат', те би се и руке поугријале.

Други Црногорац. Ма што ми махом не каза, Божи чојече!... (Вади пљоску и здравља). Здрав, Натоше, Јоваше, здраво! А ова прва у лијепо здравље нашијех јатаганах....

Трећи Црногорац (примајући пљоску). Нек` су ни они оштри и опремни, а наплатиће погани кот сву патњу и муку — а да си ни здраво, Гуцо! Де, бора ти, какова је љута, угриј срце, те ће бит' и ногама лашње.

Први Црногорац (пије и пружа даље). Ма чусте ли, витези, ђе се збори, да је и Станиша преша' у Турке?

Други Црногорац. Боме; брука...

Трећи Цногорац. Брука, те какова!... Кумим ве, браћо, да ође остане, ну казаћу ви што сам пре нејће

слуша': веле да и ђеца Орловићи са Станишом пријеђоше у Турке?

Други Црногорац. Ма са чега образ оцрнише, среће ви!..

Први Црногорац. Како, са чега? Знаш ли, болан, да ни ластавица без големих муках не напушта гнијезда — или је зима прогони, али звијере каково; тек свачему се находи: са тога...

Трећи Црногорац. Е, биће муке, браћо; опет ће ни процвиљети сиротиња јадна.

Први Црногорац. Само је оста' Ђурашко и Катуновић су неколико вјерних капетанах — и Шуловић са Мићићем на нашој су банди, ну докле?... Поговара се да је и њих свијетла госпођа Латинка жље увриједила. —

Други Црногорац. Шут'! Ено капетана. —

Трећи Црногорац. И зора руди. —

Други Црногорац. Нешто се жури, ако нијесу опазили Турке?

Први Црногорац. Виђећемо и чут', ако буде за кажевање?

(Један капетан долази).

Капетан. Ждрав' осванули, витези! И добро ви јутро!

Први Црногорац. Добро ти Бог дао, капетане!

Капетан. А виђају л' се Турци — ха?

Први Црногорац. Одавде се нијеан не виђе — не чујасмо ни пијевца ђе ли пушке — теке ноћас око неко доба, не бијаше се ни волујара показала, чусмо неки шум, исто ка' да гора хуји — али далеко.

Капетан. Спремају се и они за бој, а жешћи ће бит' него јучерањи, и они се ка' н'да листом подижу; а и нама је господар посла' Шуловића, Мићића и Вуксана са горњим нахијама у помоћ.

Кад с оштрим мачем мртви устану
И безброј живе војске подигнув
Мртвачким гласом дрско заишту
Непогребено злато престола.

Кап. Ђурашко. Не цвили, госпо, немој, светлости!
Док су ти ове груди коштане
Нежности дивне чврсти оклопи,
Мирисне косе т' длаку свилену
Ни поветарац не сме такнути —
Не, госпо, не сме... Та сви ђаволи
Противу тебе да се завере,
Та мачем бих им тело ваздушно
Немилостиво донде шибао,
Докле се не би земља распала,
Да прими цара мрака вечитог.
...Ох, сунце, жено, јаох, светлости,
Још не знаш пламен моје милости,
Големе страсти, жеље несите,
Љубави силне, муке вечите.
Још ниси чула — не знаш пакао?
А он се моје душе такао,
Пали ме, мори — све бих плакао,
Или по људској крви скакао....
Док тебе, дане сјајни, не видим;
А онда дрхћем, клонем и слепим,
Душом зајечим, срцем застрепим,
И ником више ништ' не завидим.
Једно бих само Бога молио
За једну жељу сву крв пролио:
Ту да погинем.... (Ђурашко притисне Јелисавету грудма и скоро силом пољуби).

Јелисавета (отискујући га). Ох, иди, иди! Још живи он.
А та извесност
На устима ми леди пољубац,
Не дâ ми срцу јасно закуцат'
Да на дрхћућа недра притиснем
Мог жића данак, сунце дана мог.

Кап. Ђурашко. Умреће!
Сад с Богом!
Одох ти, звездо, вољу вршити,
Одох му вита ребра кршити,
Сатрт' му живот, смрвит' пакости,
Ја у мрак одох... С Богом, светлости!

Јелисавета. Хајд' иди, иди!
Мој љубавниче, сине дивији,
Ал' и од самог дужда милији —
Дужд ме је прод'о, дао на силу
Немиле замље кнезу немилу...
(Капетан Ђурашко одлази).

Јелисавета (сама). Хајд' иди, иди!... лом'те се, бијте!...
Пролијте крв... сву је пролијте!...
Немојте штедит' њене изворе,
Друго се за њих спрема корито,
У мојих груди врелој пећини
Свака ће капља наћи утока,
Где ће пламеном хитро шибајућ'
Из срца сваку радост гонити
С крвавог чела мутним очима —
Опомињућ' ме греха пакленог:
— Да сам за жене венецијанске
У запетости самољубивој
Хитрошћу змијском и нечувеном —
Лаживих суза тужном бистрицом
Гушећи силом осмех пакосни
У мушким груд'ма живот гушила....

ПЕТИ ДЕО

ПРВА ПОЈАВА

Црногорци у табору стражаре.

Први Црногорац. Божа ми вјера, хладна ноћ! Ноге ка и да нијесу моје....

Кад им колевци чеда јединог
Шклоцајућ' жвалом тигар несити
У бесној жељи грне свирепо.
...А да слобода шта је? —
Народа српског чедо једино,
Које ми својом крвљу мазимо,
Љуљкајући га песмом уз гусле
У овог кама тврдој бешици?...

Кап. Ђурашко. Сад с Богом сви —
Ја крочих сада тамо на више,
Са оне стене кликом храпавим
Довикнут' оне подле синове,
Што срамно ону дојку пљунуше,
Која их млеком своје љубави
Као синове, као близанце,
На тврдим груд'ма диже марљиво;
Да им изнесем ругу њихову:
Издајство, подлост, срам и ништавост —
Па коме оста још у лубањи
Неокаљане скотством љуцкости,
Нека се враћа, нек стреса клетву,
Којом но ће му некад праунук
Обешчашћене кости газити.
(Сви се разплазе на одређена места).

ТРЕЋА ПОЈАВА

Турски табор у подножју стена црногорских. Станиша, Арслан-паша, Бошко, Богдан, Станојло, Арнаут-Осман и остали Турци и потурице.

Арслан-паша. Е, Скендер-беже,
Шта ти се чини?
Хоћемо л' данас бити срећнији?
Јуче нас коца крви коштало. —

Станиша. Данас ће њине.

Арнаут-Осман. Не тако брзо,
Најпре победи,
Па онда пусти, да ти свирачи
Уз гласну жицу турске шаркије
Имена дичног славу проносе; —
Али ће донде многа кадуна
Верецом црном тело завити.

Арслан-паша. Е, злу ти жишку страха дечијег
Ових планина дивји синови
У арнаутско срце пустише. —

Арнаут-Осман. Познајем Карадаг,
Познајем оне пусте синове.
Што су ми браће много хиљада
Са ових стена у ноћ сурвали.

Арслан-паша. „У бој!... У бој!...“
Не трпи турска крв,
Да јој мишева гадне гомиле
Големог царства руже крајеве.
Напред, у бој!... Османе, кажи,
Да засвирају зурле гласите,
Нек виде они црни ђаури,
Да силан Турчин вољно ратује. —
(Капетан Ђурашко се укаже на стени).

Арслан-паша. Ал' ко је то?

Бошко. То је издајник!

Богдан. То је невера!

Станојло. Змијско копиле!

Арнаут-Осман. То је Ђурашко —
Добро га тубим,
Јоште ми крвљу, псето, дугује.

Кап. Ђурашко (озго са стене). Чуј, издајниче Станиша!
И ви ме чујте, подли синови!
Што српско име блатом издаје,
Уз невернике пристав, каљате.

ДРУГА ПОЈАВА

На истоме месту. Долази капетан Ђурашко, Катуновић, Шуловић, Мићић, Вуксан и више њих капетана. Долазе и пређашњи; у наоколо виде се ода свуда чете црногорске.

Кап. Ђурашко. Видесте л' силу?...
Ено, погледај тамо на ниже,
У подножију наших планина,
К'о да се нека река излила,
Према руменој зори светле се
Пушака њиних бујни валови,
...Ал' ево бедеми! (Показује на чете црногорске).
Хајд' сада, браћо!
Хватајте сваки згодну бусију —
Не да се ор'о боји гаврана,
Ал' када јато црно нагони
Високом гнезду орла поносног,
Онда и ор'о крила развије,
И кликћућ' грозно грлом храпавим
Кроз облак дере тица гаравих,
Обарајућ' их кљуном гвозденим,
Потоке шара црним пегама;
А с бојних крила крвцу стресајућ'
На образ лепи сивом камену
Ужасне слике своје јарости.
Ти Шуловићу,
Иза те стене хватај бусију,
Са својим другом, старим Мићићем.

Шуловић. „...Иза те стене!..."
Али је камен хладна бусија
За смрзло срце старца столетног —
Један пламичак, једна искрица
Да је од жара погашенога,
Што је од памтивека светлио
Олтару тврдом слободе српске!
Али овако?

Мићић. Згодно је место. —

Шуловић. Згодно, Мићићу,

Али је овде врло незгодно. (Показује на срце).
Остарео сам — а млада снага,
А крепост моја, моја замена,
Пуна живота, пуна пламена
Ено где ми је!... (Показује на ону страну, где су Турци).

Мићић. Ах, то да није!...

Вуксан. Овај, од како је слуга госпође Латинке, научи заповиједат'... хе, хе!... Ма ја још не свикох слушат', нов је господар...

Кап. Ђурашко. А ти, Катуновићу,
Под Орлујаком кланац ухвати —
Згода је жива, јер камичаром
Продријет' не мож' брзи коњаник,
А од пешака сама природа
Дивијим својим горостасима
Као бедемом паше границу, —
Пружајућ' кама оштре врхове,
Храпаво стење, црне провале,
Испрекрштане са грмовима,
Што као неки тврди оклопи,
Старинског кроја, давних бојева,
На разбојишту старом осташе,
Да и унуку срце заклоне
Од издајника, скота Турчина!

Катуновић. Сад нека дођу
Те потурице, турски робови!
Да виде људе, кад за слободу
Одморном руком тргну мачеве,
Да, бранећ' своје земље светињу,
На сивом каму свога огњишта
Светлећим оком, крвавом палом
Као лавови горски застану —
Не жељно на бој изазивајућ',
Већ храбро, мушки — као очеви,

Баш до једнога све истребити,
Да нема више таке невере,
Од којих ће се земља стидети,
Што их на црним груд'ма понесе,
Да својим лицем трују зенице
Човеку правом кад их погледа.
(Бој једнако траје. Турци вичу. Пушке пуцају. — Катуновић се враћа).

Кап. Ђурашко. Шта је, војводо?
Озбиљом кобном шта ми доносиш?

Катуновић. Свега —
Али ни за лек добра, војводо,
И Шуловић нас с подлим Мићићем
У овом кобном часу остави,
А с њима Вуксан, за њим Пипери
Неверницима помоћ дадоше.

Кап. Ђурашко. На касапиште одоше,
Где ће их стићи моја освета.
(Катуновић пада рањен).

Катуновић. Проклет да Бог да!... Ребра прожеже!...
Ал' нека тече крв!... Камен ће љут,
Тај тврди камен земље очине,
Снагом ће својом крепко росити.

Арнаут-Осман (ударајући на Ђурашка). Нећеш већ дуго!
Час ти је смрти данас приспео. —

Кап. Ђурашко. Давно те мушка браћа чекају —
Да ти покажу оне дивоте,
Што после смрти правовернима
У рајском врту пророк поклања;
Радуј се, море, и спреми душу,
Да је хурија поглед небески
Са изненадом свога пламена
Не збуни како....
А не брини се
За скотску полу тела земљиног —
Сахранићу је ја... кучко арбанска!... (Удара на њега).

Катуновић. Уклон' се, Ђуро!
Нећеш без гроба трунут', Османе —
У камену ћеш наших планина
Ископан наћи гроб...
(Катуновић, прислонив пушку на камен, пуца. Арнаут-Осман пада. Станиша са потурченим Црногорцима долази).
Станиша. Ево, и ја сам ту!
И твој је овде грех!
А с двојицом се мучно борити —
Већ спреман буди часу последњем,
Кратак је пут — дуга вечитост.
Кап. Ђурашко. Многе сам тамо опремио. —
Станиша. Сад спреман буди ти!
(Бију се. Капетан Ђурашко рањен уступа).
Станиша. За мном, витези!
Победићемо данас ми. —
А ти, Катуновићу!... Е, жа' ми те је,
Поштен си јунак био свакада!
Катуновић. А ти непоштен, рђо, и сада!
Потурчен измет... Е, где је снага,
Да бојним мачем сада измахнем,
Па да издахнем — издајниче, ти!...
Бошко. Та што га гледаш, тог клеветника?
Катуновић. Убиј ме ти!
Та теби, пашче, то и приличи,
Да рањенике сечеш, старце немоћне,
А не јунаке — ту ти смрди бој;
С убојником си бабин сој.
(После мале почивке загрме на ново пушке).
Станиша. Шта је сад то?
Зар су оживели?
Катуновић. Живели!
Моји су Катунци то —
За смрт су чули свога војводе,
Па с громом иду да га спроводе,
У гроб. —

Бошко. Зар ти, Ђурашко,
Издајством корит' можеш некога?...

Станиша. Е нечовека, грдна образа!
Та једно псето штету учини,
Па скуњи главу и стидећи се
Даље се шуња... а ти, скотино,
Од сваке звери много лошији,
Без сваког стида, као судија
С престола неког, тако говориш?

Станојло. Хуљо ниједна!

Станиша. Е, срам те било, срамна подлости,
Поруго гадна српског имена,
Оруђе бесно оног ђавола,
Што нас помоћу твојом, неверо,
С огњишта нашег мукло потиште;
Ти нас зар кориш, слуго ништава?
Ти, несрећниче! Робе несрећни!

Кап. Ђурашко. Ја!
И то у име векова,
Што ће овоме гаду следоват',
Свакога зовем да се покаје
И натраг враћа земљи дедовској,
Који не жели клетву праведну.

Станиша. Е гле ти лисице! Још би и проклињ'о!

Бошко. Доле!
Јер тако ми вере, у коју
Са храбром браћом данас верујем,
Шешана ће те моја скинути,
О вери више да не блебећеш.
Неверо!

Кап. Ђурашко. И мој џевердар
Не зија празан грлом гаравим.

Арслан-паша. Шта још чекамо?
Није ли доста то?

Станиша. И сувише је злобе његове —

Да у жилама тела читавог
Узмути крви сваку капљицу.

Арслан-паша. Напред!
Османе, кажи да почну бој —
Жедан сам крви тога ђаура,
Што ми погледа мрком дрскошћу
Прсију тврдих пара нутреност.
(Пушке пуцају, чује се јека бубњева и таламбаса. Турци вичу: „Ала ху, алах ил алах!....“)

ЧЕТВРТА ПОЈАВА

Црногорске бусије. Капетан Ђурашко, Катуновић, капетани и остали Црногорци пуцају.

Кап. Ђурашко. Све ближе деру —
Само витешки!
Као што витезима српског имена
У ово кобно доба приличи —
Гађај, Вуче! Милоје! Раденко!
Катуновићу!
С Катуњанима сложно ударај;
Знај да слободу своју бранимо!
(Један капетан до Ђурашка пада рањен).

Кап. Ђурашко. Зар паде?
Осветићу те, — јуриш, Црногорци!
На страну с пушком — с ножеви!
Па срце тражи свога душмана!
(Катуновић са Катуњанима оставља бусију и вичући: „Јуриш, браћо!“ одлази. Станојло с голом сабљом излази).

Станојло (ударајући на Ђурашка) Ту си, неверо!
Копиле црно гадне матере,
Сад ако живи, нек’ те оплаче.

Кап. Ђурашко. Ти си оплакан — можеш гинути!
(Бију се. Станојло пада мртав).

Кап. Ђурашко. Тако да ми је све —

Станиша. Напред! За мном!
А спровешћу их, Катуновићу, ја!
Ни ти, ни они, ни један од вас
Неопојани неће наћи гроб —
Опојаћу вас све — чућете
Пушака наших страшне трескове...
Јуриш!
(Сви вичући: „Јуриш!“ повлаче се са разбојишта, пушке и бојна вика ућуте. Катуновић остаје сам),

---

ПЕТА ПОЈАВА

Катуновић, наслоњен на камен, сам, а мало после Радош Орловић.

Катуновић. Што ме не убише, што не пролише
Из груди мојих сваку капљицу?
Да само дана овог несрећу
Не гледам данас живим очима!
Отеше све, баш све до Цетиња. —
Јаох, боли!
Срце сустаје —
Све лакше бије — крви нестаје.

Радош Орловић. Ко јечи то?
Зар има живих још?
А ја помислих све је пропало
Под ударцима силе погане....
А!... ти си Катуновићу?...

Катуновић. Ја сам —
Ал’ ко си ти, кораком мирним
Што у сред боја мртве полази?...

Радош Орловић. Не познајеш ме!... Добро,
Ја сам сен —
Мртвац сам и ја, и мен’ убише,
И мени крвцу сву исцедише,
Па пођох рањен, мртав, без срца,

Да срце видим свога порода,
Ја сам Орловић!

Катуновић. Реци:
Вук Бранковић — реци: издајник!
Свога си кнеза срамно издао.

Радош Орловић. Ја нисам, лажеш!
Он је издајник!
Црну је Гору жени издао.

Катуновић. Ох... не могу...
Зар... да осво...је?... (Катуновић издахне).

Радош Орловић. С Богом, војводо!
Видећемо се!
По крви мојој студен самртна
Показује ми руком леденом
Одмора жељног кућу вечиту,
И душа жуди строгом судији
Неучињене правдат' грехове — (Гледи у наоколо по разбојишту).
Ах, Боже мој!
И ту је текла крв!... Братска крв.
Ви'ш оно онде!... И то је српска крв!
И то!... и то!... Гле и проливену
Познаје Србин свакад своју крв...
А то је турска!... и то!... и то! и то!
О крви моје капљо нечиста!
Тренута грешног створе наказни!
Где ми помеша прве младости,
Љубави прве вреле сокове?
У Турке зар?... За Турке зар?... Али —
Можда се деца нису турчила?
Можда су Турци?... — Гром и пакао?... —
У тврде куле влажном подруму
По стотину је робља несрећног
На глаткој влази тврдог мермера
Са нестрпљења, бола, очаје,
Исплакан поглед тавне зенице
Дршћућим гласом горе дижући

Молило љубу моје младости
За капљу воде... или отрова,
...Или?... О!...
Опрости, душо светог пепела,
Занетог ума мис'о паклену!
Верна си била ти!... (Види једног гаврана).
А нећеш, гавране!
Нећеш ми брату очи кљувати. (Узима са земље једну пушку).
Је л' српска пушка то?
Јесте, српска је — е, њом ћу гађати. (Пуца, а гавран пада доле).
Катуновићу, с Богом:
Са српском пушком, српском десницом
Последњега ти убих душмана.... (Одлази).

ШЕСТА ПОЈАВА

Ноћ. У кнежевом двору. Кнез Ђурђе сâм, а мало после и Јелисавета.

Кнез Ђурђе. Ућута бој —
Поноће стиша
Пушака громких смртне јекове,
А болан јаук груди смождених
На црни крили тама понесе,
Да га синови будној краљици
С пољупцем сетним срца снужденог
На забринуто чело притисну,
Показујућ' јој сузним очима
Колиба бедних тврде постеље,
Где ће у слици најужаснијој
Крваву судбу сина рањеног
Несрећној мајци предсказивати:
Да, кад јој петла први гласови
Освитка скорог бледи долазак
Узнемиреним кажу прсима,

Да спремна буде мирно слушати
Мртвога сина повест жалосну;
Па када чује... ах, несрећнице!...
Да куне дане своје старости,
Плодност да куне црне утробе,
Да куне себе, да куне мене,
Да куне ове горе камене...
(Јелисавета у ноћноме оделу улази).

Кнез Ђурђе. Ах, санче сјајни моје поноћи,
Са меке свиле своје постеље
Ко те у ово доба подиже?
Још није, чедо, дан освануо —
А сунце само онда устане,
Кад поноћ мине и бледих звезда
На тавном своду светлост престане —
Иди, почини, настави сан!...

Јелисавета. Не могу, кнеже,
'Вако ћу лакше дочекат' дан:
— Последњи можда — ако дочекам?

Кнез Ђурђе. Шта збориш, чедо,
Последњи дан?

Јелисавета. Ја рекох —
Јер ове ноћи
Тако ми бедној казује сан...

Кнез Ђурђе. Сан?...

Јелисавета. И сад се тресем —
Црну сам Гору, кнеже, уснила,
Ал' не оваку као што јој је
Природа својим горостасима
К'о неки ремек свог величанства
На дивље чело стења храпавог
Метнула круну, облак мргодан,
Да јој озбиљом мушку прилику
Хладовна сенка прати вечито...
— Али не таку, о господару!
Све што је у сну око видело,

То беше пусто, немо, дивије —
Нигде колибе, нигде пламена,
Нигде клисуре, нигде камена,
Све се у сиње море створило
— Широко море наше несреће —
А твога двора тврдој зидини
Бурнога санка машта свемоћна
У часу првом свога стварања
Несрећан облак даде галије...
Све беше пусто, немо, дивије...
Док се на мору бура не диже,
Растурајући бесне валове
Големе снаге вољом дивијом
По гневном челу мутне пучине —
Претећи небу растрзала је
Облака црних трудне утробе,
Од куда после, грозно ричући
С пламеном живим и с громовима,
Крваве дажде пљусак потопски
У крв је мутну воду стварао...

Кнез Ђурђе. Страшан је сан —
Ал' веруј, душо,
Лепшу ти јаву доноси дан.

Јелисавета. Никад!
О, кнеже, кнеже, никада!
Јер у тој крви бесне пучине
Потоње снаге риком самртном
Утону, Ђурђе, наша галија —
Жалосни двори сина Ивова...

Кнез Ђурђе. Умир' се, чедо,
И заборави
Санова лажних грозне призоре —
Почини, иди, снеавај и даље —
Још може мајка санка поноћног
Најлепше своје чедо послати,
Да ти са својом нежном ручицом

Уображења страшне наказе
Све појавама најумилнијим
Из забринуте душе прогони...
(Из далека се чују пушке).

Кнез Ђурђе. То пушка беше —
И то, и то —
И поноћ грми, јечи планина,
А постоље се мога престола
Узнемирено тресе пода мном,
К'о да ми гласи скору походу
Крвожеднога мога небрата?...

Јелисавета. Је л' и то сан?
Сневам ли ја?
Ох, ако сневам, де, пробуди ме!
Звизни, о Ђурђе!... Потреси мозак
Звиждења свога писком несносном,
Па ако и тад разум сањиви
Не хтедне јаву признат' милију:
Ти жара каквог врелом искрицом
По нагој кожи нежног рамена
Потражи места своје милости,
По којима си вреле пољупце
Начином страсти сина разметног
У часовима бујне похоте
Занетим умом силно расип'о...
Сад их ожежи, обележи их
Са усијаним врхом перета,
На њима страха грозне трагове
Остављајући, Ђурђе, бу́ди ме!
Да само ове ноћи грмљаву
Стрепећи срцем даље не слушам...
Ил' кажи брату — нека престане,
Та још је ноћ, иди, кажи му
Нек' чека мало — дан док не сване!...

Кнез Ђурђе. Свануће дан,
Хоће сванути,

И у твог санка будном зрцалу
Суморан ће му зрачак гранути —
Па кад у пени братске мрзости
Нагрђен крвљу образ опази,
Са стрепећим ће срцем летети
Опет у мрак, у ноћ, у гроб!...

(Са Вујом улази један перјаник сав у ранама).

Кнез Ђурђе. Шта је? Шта би?
Мој сине рањени!
Ал' што ја питам, шта је, како је,
Када ми ране твоје казују,
А сведоче ми сузе обадве,
Што се у твојим тамним очима
С животом младим тужно праштају
...Да смо пропали!...

Перјаник. Не бјеше се лијепо ни разданило — још је и мјесец помога' сунцу сјат' — кад се бој заче; и крваво је траја', хеј до око доручковишта, а нико ти не умједе рећ' на чијој је банди већа погибија.... Тисућ' се нагрђенијех у својој крви купало, ни смијеш тврдит' ово је али оно је Турчин, то ли рећ' српска је побједа... Ну бори се ка' вук!... Док ево ти разлијега се глас: да је и стари Шуловић преша' у Турке; а грђи, те злокобнији, да ни Катуновић погину... тај ни снагу саломи.

Вујо. Бог да му душу прости!... А бјеше синковац, да већ не жнавах ваљастијега, а приста' би бо'зна срцем витешкијем и уз Обилића... Е! е, господару! Баш ка' да ми срце одније, а волијах му мојом главом живот замијенит', но уплијенит' круну ћесареву. —

Јелисавета (за себе). Несрећна часа, у ком угледах
Планина ових сиве врхове,
Што свога чела модрим тамнилом
Усирене те крви сећају:

Ратова давних, рана, освете,
Мрзости зверске, скотске јарости,
Никад милости...
Не, речи њених
Онако милозвучне изреке
Истерале би стида пламене
На огорело грубе образе. —

Кнез Ђурђе. А тебе где обранише
Крвници ти?...

Перјаник. Кад 'но сили невјерниках уступисмо, те бијућ' се кроз гомиле крвниках ухватисмо згодне кланце под Урошевијем стијењем, ђе не капетан Ђурашко устави, да и потоњу снагу окушамо... ту не стиже ноћ, ну освијетли је огањ из пушака, те ни показа многу неосвећену крв, што је по голети каменој нациједи рука погане некрсти. —

Кнез Ђурђе. А Ђурашко?

Јелисавета (за себе). Да није рањен?
Да није пао?
Ил' можда ропства ланци теретни
Виткога стаса понос исправљен
Тежином својом вуку прашини,
Да Арслан-паши, ил' оном другом
— Коме ни име не смем спомињат' —
Са меком свилом младе брадице
Подножја њиног чисти прашину?

Перјаник. Он се још бори. —

Јелисавета. Дакле, још живи!

Перјаник. Жнаш', господару, ђе су најгушћи облаци, онђе и муња сијева — тако донекле виђасмо капетана у небројној чести нашијех крволоках, ђе оштрим палошем по грудима потурчене измети крстове пише, Бог му помога'!... Али се моја снага саломи, клонуше руке, а свијест ми мрче, не оста до гласа, да ти поруку његову

искаже: Бјеж', господару, са свијетлом госпођом, бјеж'!... Јаох, воде!... е, умори ме жеђ!... Вујо воде!....

Јелисавета. О! о! о!....

Вујо (за себе). Е жље пакоснице, ако ко Бога вјерује! Од крви се стреса?... А ономе лудоме у бешици крв је испила.... Платила је, Бог да', онога свијета!... Е, опаке вјештице, жене несрећне!... Кобна ли часа, кад ни у Црну Гору уљезе! Све не у црно зави, црн јој образ и овога и онога свијета!... (Вујо гунђајући изводи рањеника на поље).

Кнез Ђурђе. Иди, уклон' се —
На левом крилу двора каменог
У трећој соби можеш познати
По седој коси салик Баошев —
Ту ћеш на сухој видет' десници
Исписан прстен вештом кичицом
— Лазара светог поклон последњи. —
Тај прстен само једним додиром
Отвара двора тајне сводове, —
Онде се склони.... а погинем ли —
Сводова влажних мрачни путови
На млетачку те земљу изводе.

Јелисавета. Знам —
То су гробови,
Ти двора твога мрачни сводови
Студеног гнезда, гада мемлиног,
Што се из мрака рађа земљиног. (Јелисавета одлази).

Кнез Ђурђе. Сирота!...
Вујо!... оруже!... Хе, има ли кога ту?...
(Вујо долази).
Оруже Вујо, иди, похитај!
Ал' бирај', старче, све најоштрије,
Знаш, брат ми рођен иде у госте,

Шта гледаш? Иди!...
Да, ал' причекај!
Упитати те хтедох још нешто —
Сердаре, старче, јеси л' позвао
Још ове ноћи да се саберу?
Владика, хоће л' нам и он дођ'?
Ил' је зар и он, грешник матори,
Курана призн'о глупу науку?

Вујо. Позвах их, господару, и светога оца, сердаре и све што сам на дому наша' — а то је мало, господару, вишина их, оде на разбојишту снагу кушат'. —

Кнез Ђурђе. Сад иди! Иди!
И спреман буди, седа старино,
Да кад нам врата халком гвозденом
Незваног госта друштво пијано
У доброј вољи мало задрма,
Да ми под братом коња прихватиш....

Вујо. У невријеме ни гости доходе, господару; а, вјере ми, мучно је у старост новој се учит' навици.... не шће ми се отворат' вратницах незваним гостима, могу да им се мојом голом лубањом гвоздене полуге обију. (Вујо одлази).

Кнез Ђурђе (сâм). „— У недоба ни гости доходе?"
А баш је доба то — доба несрећно,
Кад из трулежи мрака вечитог
Болесног мозга машта свемоћна
Усплахиреном оку износи
Створова ноћних дивље образе —
Кад гладни вуци са шакалима,
Са бесном риком трепет распрострв
Јањету мирном деру утробу;
Када се злочин мраком праћени
Постељи краде жртве невине,
Да једним тиском вичне деснице
Живот угуши... Убица када

Са оштрог ножа пере брижљиво
Рођеног оца крв —
Јест то је доба
Избраник пакла себи избрао,
Да братску лије крв... Ал' нека!
Нек старог двора мермер умије
Са братском крвљу глатке образе:
Нек чува пеге, нек храни клетву,
Што ће унука наших унуче
Противу своје крви дражити...

(Владика Вавила, а за њиме неколико све старих сердара).

Кнез Ђурђе. Опрости, оче,
Што слабом телу ломне старости
Крепећа санка крадем часове. —

Владика. Давно је, сине,
Од кад ми вида мутне зенице
Кроз дуге ноћи залуд чекају
Блаженог санка сјајне образе —
Ал' залуд, залуд — одбегоше ми
Крепећи санци душу брижљиву.

Кнез Ђурђе. И ви праштајте,
Ви, што сте некад
На један позив давно умрлог
Пригрлив сабљу санак презрели
И уз оца ми по густој магли
Чудних санова грозне појаве
Студеним гвожђем, чврстом десницом
Пред будним оком у прах рушили...

Први сердар. Давно је било то.

Други сердар. Давно!

Трећи сердар. И сад се сећам — али једвице. —

Четврти сердар. К'о што се вече сећа зорице. —

Кнез Ђурђе. Чули сте ваљда,
Отаца мојих седи другови,
С каквом је силом Турчин пошао,
Да гора ових племе слободно

Или у хладно гвожђе окује
Или исече. —

Први сердар. Чули смо сви. —

Други сердар. Ал' ћемо силу силом одбити!

Кнез Ђурђе. Душман је близу.

Први сердар. То знамо ми —
Мораче шумне тврдо корито
Многој је сеји показивало
Оштрога ножа бесне трагове
На мртвим груд'ма брата њезиног.

Кнез Ђурђе. За то вас позвах,
Бојева давних саучесници,
Да окушамо снагом последњом,
Што у старачкој оста десници,
Дивијој сили гладног Турчина
Умесит' крвав залогај...

Четврти сердар. Кнеже!
И ја, и сви да изгинемо
За овај камен земље сиротне....

Први сердар. Да изгинемо,
Ал' с нашом смрћу, о, господару!
Хоће л' и мрзост умрет' несрећна,
Што нам по крви деце рођене,
Пламеном живим самовољкујућ',
Бесом својијем умље питомо
У безум ствара братске мрзости...

Владика. У земљи, сине,
Где ретка биљка братске љубави,
Умилног цветка мирис небески,
Жељноме чулу смртног човека
На меки крили слоге доноси —
Још дубље корен хвата раздора.
(Чују се пушке).
А где ухвати —
О, браћо, браћо!

Христове цркве верни синови —
Његова плода крвав је цвет. —
(Јелисавета у ноћноме оделу).

Јелисавета. Ишчисти, Ђурђе, ону гробницу!
После и друштво!... Све аветиње!...
Шта ће ми то?... Све их растерај!
Једног паука мо'ш ми оставит',
Колико само да ме послуша —
Он ће ми вести танку кошуљу,
А ја ћу њега свако предвече
Учит' молитви... А после ћемо
Богме спавати... Хе! хе! хе!

Кнез Ђурђе. Теби је сунце, зло?...

Владика (за себе). Савест је овде убог надничар,
Што тежак товар греха пакленог
На боне душе слабом рамену
У црне дворе пакла уноси...

Јелисавета. Мени?
Ни мало!
Ни сам ли лане с мајком ручала?
Лепо је јело тај морски рак,
Па са шкорпијом кад се запржи!...
А Венецијанка то свака зна —
Шта велиш, кнеже?... Ха! ха! ха!

Кнез Ђурђе. И то!
Ох, Боже! Боже мој!
(Вујо улази).

Вујо. Бјеж', господару!....

Први сердар. Где су, Вујо?

Вујо. На вратницама се бију... Е, то је бој! Жешћега нијесам утубио... Па ко би река'?... Е! е! е!... Богме је то срце Обилићево, тај капетан!.... Лав!... Бјеж', господару!...
(Пушке пуцају, а бојна се вика и српска и турска све ближе чује).

Вујо. Е, дође дан!... Благослови, владико!... А ти

сердару, ако ме преживиш, поздрави моју Манду и ђецу ми... Одох ви, браћо, погинут'...

Први сердар. Сад ћемо сви.

Кнез Ђурђе. Ти, Вујо, остај,
Чувај госпођу —
Чувај ми небо, сунце, даницу,
Мог ока, Вујо, чувај зеницу...
Светлости! Душо! Јелисавето!
С Богом!...

Јелисавета. Још живи он —
На уснама се леди пољубац...
Запали сунце! Мрак! Поноћ! Сан!
У Венецији свакад је дан...
Пуштај ме! Идем!... Ко, старче? Ја?...
Твоја те кћи прогонила!...

(Јелисавета на једна врата, кнез Ђурђе, владика и остали на друга врата излазе).

Вујо. Буди Бог с нама!... А волијах погинут`, но чуват` вјештице.... Па онда како ме жље погледа?... Е баш је канла срце ми изјест`... А бо'зна и то бих кабулио, само да ме не претвори у магаре или друго нечесово звијере, те ме ни рођена ђеца не би познала... А моја Манда, како на магарце мрзи, још би ми неки пут и спровицом грбину нажирила.... (Вујо се прекрети). Шта је сад то?... Да није само она!... Е, хвала теби, Господе, Турци су; ено се чују сабље... Држ` се сад, Вујо, чувај госпођу... вјештицу...

(Капетан Ђурашко улази, а за њим у стопце са голим сабљама Бошко и Богдан Орловић).

Кап. Ђурашко. Светлости!
Вујо, где је госпођа?

Вујо (показује му лева врата. Окренув се Бошку и Богдану). Не даље, Бошко! Ну одбијте се, ђецо, јер, ждравља ми и часа ми пошљедњега, волијах вам оца ка` оно зеницу очију ми!... те ми се не шће огријешит` о вашу крв....

Бошко (прободе га). Опрости!
Али освета
Ни тренут више нема времена...

Кап. Ђурашко (стане пред врата). Довде, а даље не!
Ви извршници воље паклене —
Пак'о је ваш!... А рај је ово мој!
Власт ћемо нашу овде делити,
На овог прага каму студеном;
Па освојите л'... нек буде пак'о све —
И ноћ и дан и неба плавог
Дивоте вечне трепер небројни
Нек ноћи ваше постане дан... (Бију се).

Бошко. Ти ћеш нас служит'.
Отровом твога даха несносног
Под казаном ћеш огањ пирити,
Где ћеш искусит' муке вечите,
Слушајућ' јаук твоје светлости,
Цвокотат' зуби... ха!... Проклет! (Рањен посрће).

Кап. Ђурашко. Одлази сад!
У царства свога огњу вечитом
Потражит' пламен оживљавајућ',
Да ти топлотом својом угреје
Смрсканих груди зиму вечиту....

Богдан. За њим ћеш ти. —

Кап. Ђурашко. То ћеш видети.... (Бију се, капетан Ђурашко рањен посрне).

Богдан. Је л' доста то?...

Кап. Ђурашко. Још није — не!
Ал' теби... доста је. (Кап. Ђурашко скочи и једним ударцем прободе га).

Богдан (издишући). Су...ви...ше!... ах!...
(Јелисавета хода, а кад спази Ђурашка застане).

Јелисавета. Е лепо! лепо!
Само да знаш,
Како те дичи горња хаљина! (Смејући се, пипа му доламу).

Баш прави пурпур!... Где си купио?
...А скуп је, знам?

Кап. Ђурашко. Скуп —
У злато да се Ловћен претвори,
Вредности ове ни половину
Металом својим не би платио...
Ал' поглед твој! осмех!... (Погледавши је застаде).
Светлости!...
Јаох, Господе!... зар тако брзо
Свемоћне дражи, поглед чудесан
Са безначаја велом жалосним
Промисла твога мења десница?...

Јелисавета. Мој отац, хе
Он рубинима и не тргује —
Богат је страшно... има фабрику
У магазину моје матере...
Па у њој лије све девојчице,
После их даје за крв!... Ха! ха! ха!

Кап. Ђурашко. О сени бедна!
О сјаја бившег слико невешта!
Што творца моћног делаоницу
Изразом тужним ума несвесног
У дућан твараш простог мајстора...
О, жељо жива моје младости,
Уображења мојих идоле!
Мој данче сјајни! Санче варљиви!
Грехова мојих друже марљиви!...
(Јелисавета, подскакујући, а за њом Ђурашко, излази).

Вујо. Е изједе ме!... опчини!... Проклета Бог д'о!...
Мрак је изјео!... О! о! о!... (Умире).

СЕДМА ПОЈАВА

Кнез Ђурђе, владика Вавила, сердари, перјаници, Станиша, стари Шуловић, Мићић и остали потурченици улазе.

Владика. У име оца и сина
У име неба! У име земље,

Која вам и сад — изневерена —
Дедова светих чува гробнице...
Закуните се!...
Сви потурченици. Заклињемо се!
Шуловић. Заклињемо се!
О, седи оче,
Заостанулом крвљу хранити
Слободе српске темељ камени —
Али.. у овој вери, у коју нас је
Лукавство грешно грдне тазбине
Корачајући стазом крвавом
У овом кобном часу застало...
Заклињемо се!...
Ал' најпре Ђурђе
Са виновницом греха вечитог
Нека остави земљу жалосну,
Коју је, занет црним лажима,
Са наше крви масним потоком
Немилостиво точећ' топио....
Кнез Ђурђе. Ја је остављам —
И ево, оче,
У старе руке прими крмило,
И вековима нека од сада
Христове вере први хранилац
Слободу храни гора слободних. —
Станиша. Сви неверници! Сви!
Сви издајници! Проклети, Бог дао! (Станиша и још неколицина одлазе).
Сви и Црногорци и потурице. Живео, оче, и благослови!
Владика. Бог даје благослов
И опроштење греха свакојег...
(Сви га редом љубе у руке).
Кнез Ђурђе. Дај и ја, оче, да је пољубим.
Благосиљала ј' мене грешнога....
(Радош Орловић иде лагано и, кад опази мртва тела деце своје, он ћутећи застане).
Ал' ко је оно?
Радош?...

Злочинства мога сведок столетни,
На позив чека оштрог судије,
Да тамним оком, бледим образом
Убицу тужи деце несрећне —
Да сухим прстом тужно пружајућ'
Осветитеља пошље анђела,
По грешан измет створа земљиног....

Шуловић. Суха је биљка то,
Згажена —
Снажнога стабла само пепео,
Па чека мирно, да га развеје
Ветрића слабог несташна ћуд — О!

Радош Орловић. Побеђени су!...
Ах, мртви, ледени!...
Зликовци подли, Турци, неверс!
Мајчиног млека вечна поруга!
Очинци гадни цркве Христове!
Одметници и бунтовници!
Братоубице, убице части!
Ужасне прље мога имена;
Побеђени су... Ах, побеђени!... (Плаче).
Богдане! Бошко!
Децо, устан'те!....
Устани, моја надо крвава,
Смрвљена славо! Дико! Поносе!
Старости ломне ледна потпоро!
Столетног старца јадни породе!
Устани!...
(Јелисавета долази).

Јелисавета. Угаси пламен!...
Гле како месец гледи у море!
Дивота!... гледај!... љуби неверу!...
У Венецији нема љубави...
Љубим ли, ха!... Уби га Ђурашко!...
Ђурђе!... кнеже!...

Кнез Ђурђе. Шта је?
О, сапутницо моје несреће,

Говори, жено — грешан идоле
Да те послушам —

Јелисавета. Ах, кући, кнеже, — мати ме чека,
Зар је не видиш?...

Кнез Ђурђе. Сад ћемо, чедо, к њој;
Само причекај
Са греховима да се опростим....

Радош Орловић. Бошко!... Богдане!...
Сирота деца!...
И сад се боје клетве очине...
Нећу вас клети!... Нећу, Бога ми!...
Каж'те ми, ево, да се потурчим,
Понемчим, талијанчим, арапим... (Метаније).
Алах ил алах!
Чујете л', децо?
Сердар вам седи турски говори,
И нисам Србин!... Ја сам Мусломан!
А и како бих Србом постао,
Кад су ми деца Турци рођени?....
На ноге, децо!... Хајд на ђауре!.... (Исукавши нож, спрема се да одлази).

Кнез Ђурђе. Хајд' мајци сад!

Јелисавета. Овде ј' у реду све?...

Радош Орловић. Све!....

(Завеса пада).